

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра загальної психології та психологічного консультування

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: **«Вплив дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування
самооцінки та поведінкових стратегій»**

**«The influence of parent-child emotional interaction on the formation of self-
esteem and behavior strategies»**

Виконала студентка заочної форми навчання
спеціальність 053 Психологія

Сливка Яна Віталіївна

Керівник к. психологічних наук, доцент Артюхіна
Н.В. _____

Рецензент д. психологічних наук професор
Асєєва Ю.О. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 4 від «__» _____ 2023р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(ПШ)

Захищено на засіданні ЕК № _

протокол № _ від ____ 202__ р.

Оцінка _____/_____/____

(за національною шкалою, шкалою
ECTS, бали)

Голова ЕК

(підпис)

(ПШ)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКОЇ ЕМОЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ТА ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ	9
1.1. Аналіз психологічних досліджень з проблеми дитячо-батьківської взаємодії та її впливу на адаптацію в соціальному середовищі	9
1.2. Психологічні особливості розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці	21
1.3. Роль емоційного потенціалу сім'ї у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку	31
Висновки до Розділу I	46
РОЗДІЛ II ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	48
2.1. Обґрунтування обраних методик	48
2.2. Опис процедури дослідження	51
Висновки до Розділу II	55
РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКОЇ ЕМОЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ТА ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ	57
3.1. Дослідження стилю сімейного виховання батьків за методикою А. Варги і В. Століна	57
3.2. Дослідження емоційних відносин у сім'ї за методикою Є.І. Захарової ...	63
3.3. Дослідження емоційної самоідентифікації	66
3.4 Математико-статистичний аналіз впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій.....	68
Висновки до Розділу III	72
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Величезна реальна роль емоційної сфери в поведінці людини робить проблему емоцій однією з найактуальніших у системі наукових знань, звернення до неї дедалі частішим, а інтерес стійким. Але, незважаючи на те, що інтерес до емоцій на різних рівнях і в різних аспектах виник давно і зберігається практично протягом усієї історії пізнання людиною себе, а спектр питань, пов'язаних із проблемою емоцій як феномена, надзвичайно великий, вони належать до числа ще не повною мірою повною мірою вивчених і осмислених.

Емоційний компонент міжособистісних стосунків включає все те, що пов'язане зі станом і може бути зафіксоване на рівнях фізіологічної реєстрації та суб'єктних звітів. Стосунки, специфіка яких визначається афективним компонентом (любов, ненависть, симпатія тощо), відносять до емоційних компонентів.

А. Конотопова стверджує, що найважливішим середовищем, яке оточує дитину від народження, є сім'я. Емоційний розвиток дитини залежить від досвіду, який вона отримує вдома, в школі та у взаємодії з оточенням. У початковій школі дитина має тісний емоційний зв'язок з батьками. Молодший школяр поступово вчиться аналізувати емоції та почуття, які також пов'язані з родиною. Любов, турбота та увага з боку батьків є необхідним, первинним і життєво важливим стимулом для дитини, що забезпечує відчуття безпеки, емоційної рівноваги та зміцнює самооцінку [20].

Г. Сіліна стверджує, що негативна сімейна атмосфера має значний вплив на особистість дитини молодшого шкільного віку, на формування самооцінки та стратегій поведінки. Аналізуючи чинники, що дестабілізують психічний стан дітей молодшого шкільного віку, науковець відводить провідну роль сімейним конфліктам, браку батьківської любові, жорстокості, непослідовності у вихованні, надмірним вимогам та психологічній

неграмотності батьків. Г. Сіліна зазначає, що забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини в цьому віці можливе лише на основі позитивних, систематичних дитячо-батьківських стосунків, які мають реалізовуватися емоційно (прояви турботи та любові) [53].

Н. Зобенко, яка досліджує чинники емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та характер внутрішньо-сімейних стосунків, зазначає, що існує кілька типів впливів, за допомогою яких батьки виховують і забезпечують емоційний розвиток своїх дітей та формування самооцінки. Насамперед, це ідентифікація та наслідування, в процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки та ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків і прагнучи стати схожими на них. При цьому наслідування супроводжується певними відкритими діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку. Крім того, батьки впливають на дітей через механізм підкріплення, тобто заохочуючи поведінку, яка вважається правильною, і караючи за порушення правил, вони поступово закарбовують у свідомості дитини систему норм [43].

О. Маляр, яка досліджувала вплив емоційної взаємодії між дитиною та батьками на розвиток самооцінки та поведінкових стратегій, стверджує, що дитина, яка не відчуває любові, має менше можливостей для набуття самоповаги, формування стійкого позитивного образу «Я», побудови теплих стосунків з іншими та розвитку позитивних почуттів. Батьківська недоброзичливість або неухважність, жорстокість викликає і закріплює емоційні негативні поведінкові прояви дитини та впливає на формування невпевненої в собі особистості [27].

К. Флойд та М. Мурман вважають, що формування та розвиток емоційної сфери молодшого школяра, його самооцінки та поведінкових стратегій залежить від того, який стиль сімейного виховання переважає вдома. Внаслідок авторитетного стилю виховання відбувається найбільш гармонійне різнобічний розвиток особистості дитини [66].

Таким чином, якість сімейних взаємин загалом відбивається на стосунках батьків і дитини і тим самим на емоційному та когнітивному її розвитку, частково за допомогою відмінностей у мовленнєвому стилі батьків.

Особливої важливості й актуальності розвиток самооцінки та поведінкових стратегій набуває в молодшому шкільному віці, оскільки саме в ці періоди триває активне емоційне становлення дітей, удосконалення їхньої самосвідомості, здатності до рефлексії та децентрації.

Дитячо-батьківська взаємодія – це стосунки між батьками та дітьми. У психології під дитячо-батьківськими стосунками розуміють двосторонню взаємодію між батьками та дітьми. Позитивне батьківство – це значна увага до своїх нащадків і гарантія того, що вони переживуть дитинство в захищеному і блаженному середовищі, що вони досягнуть успіху і усвідомлять різницю між добром і злом. Як відомо, батьківство є вирішальним і дуже важливим для розвитку і моральності дитини. Батьки можуть надавати моральні настанови щодо всіх аспектів життя, як позитивних, так і негативних, і хороші батьки готові відповісти своїм дітям на питання про те, що для них добре, а що погано в тій чи іншій ситуації. Батьки повинні дарувати дітям любов протягом усього їхнього життя, а також вчити їх любити інших, багато в чому вони можуть стати зразком для наслідування в поведінці дітей. Хороше батьківство має вирішальне значення, оскільки дуже важливо, щоб діти відчували люблячі стосунки з самого раннього віку і аж до дорослого віку, щоб, ставши дорослими, вони були здатні поводитися добре і прийнятно, добре як для них самих, так і для оточуючих. Зокрема, батьківське виховання, ставлення до дітей та методи виховання впливають на фізичний та психічний розвиток дітей, а також включають формування та розвиток дітей у всіх аспектах. Важливу роль відіграє обраний стиль виховання батьками, який визначає напрямок виховання та розвитку особистості. Серед багатьох сімейних факторів саме стиль виховання є одним з найважливіших факторів, що впливають на соціальний розвиток і психічне здоров'я дітей. В даний час все більше експериментів доводять, що стиль сімейного виховання є

найважливішим фактором впливу на ранній розвиток самооцінки особистості. Самооцінка є особистісною змінною з опосередкованим ефектом, яка безпосередньо пов'язана з психічним здоров'ям індивіда і має важливий вплив на розвиток всієї особистості, включаючи широкий спектр впливів на пізнання, мотивацію, емоції та соціальну поведінку людини. Якщо батьки застосовують такі методи виховання, як надмірне втручання, покарання та суворість, заперечення та відкидання, це знизить рівень розвитку експліцитної самооцінки дитини в майбутньому. В свою чергу, тепле батьківське ставлення має позитивний вплив на розвиток експліцитної самооцінки дітей. Самооцінка тісно пов'язана з усіма вимірами батьківського стилю виховання, а стиль виховання має прогностичний вплив на зовнішню самооцінку. Самооцінка – це процес оцінки власних характеристик, якостей, навичок, досягнень, а також власної поведінки та здібностей. Це внутрішній аналіз власного «я» з метою оцінки власних можливостей і досягнень. Важливим аспектом самооцінки є об'єктивність і реалізм. Здатність реалістично оцінювати власні можливості та досягнення є важливою для особистісного розвитку та побудови успішних міжособистісних відносин. Самооцінка може бути як позитивною, так і негативною, залежно від того, як особа сприймає свої досягнення та якості. Дані аспекти визначили вибір теми дослідження.

Мета дослідження – теоретично визначити та емпірично дослідити проблему впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій.

Відповідно до мети, сформовано завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз проблеми впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій дітей молодшого шкільного віку.
2. Емпірично дослідити проблему впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії, самооцінки та поведінкових стратегій дітей молодшого шкільного віку.

3. Встановити існування впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на самооцінку та поведінкові стратегії дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження: самооцінка та поведінкові стратегії особистості.

Предметом дослідження є вплив дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій.

Методи дослідження. Для перевірки висунутої гіпотези та розв'язання поставлених завдань у дослідженні застосовувався комплекс науково-педагогічних методів:

1) Теоретичні - аналіз наукової літератури, навчальних посібників і публікацій; узагальнення, систематизація та ін.

2. Емпіричні - Тест-опитувач батьківського ставлення; Опитувальник емоційних відносин у сім'ї; методика «Сходинки».

3. Статистичні - кількісний і якісний аналіз експериментальних даних.

Опис вибірки. У вибірку дослідження увійшло 20 дітей молодшого шкільного віку, а також батьки дітей.

База проведення емпіричного дослідження: Врадіївський ліцей №1 (Врадіївська селищна рада, Первомайський район Миколаївської області).

Практична значущість дослідження полягає в тому, що отримані під час експериментального дослідження результати, можуть допомогти батькам та дітям удосконалити свої взаємини, сприяючи покращенню сімейного емоційного клімату.

Дослідження може слугувати основою для розробки програм та ініціатив, спрямованих на підтримку розвитку емоційного інтелекту як у батьків, так і у дітей.

Результати дослідження можуть допомогти створювати і адаптувати програми підтримки для сімей, спрямовані на покращення емоційної взаємодії та забезпечення позитивного впливу на формування самооцінки та поведінкових стратегій дітей.

Дослідження може бути використано для підготовки фахівців у сфері практичної психології до роботи з дітьми та батьками, до формування сприятливого середовища для розвитку емоційного благополуччя.

Результати можуть слугувати основою для створення психологічних посібників та рекомендацій для батьків щодо покращення їхньої емоційної взаємодії з дітьми.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (80 найменувань) та 3 додатків. Робота містить 6 рисунків, 9 таблиць. Загальний обсяг магістерської становить 96 сторінок друкованого тексту, з них – 78 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКОЇ ЕМОЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ТА ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ

1.1. Аналіз психологічних досліджень з проблеми дитячо- батьківської взаємодії та її впливу на адаптацію в соціальному середовищі

Існують різні фактори, які впливають на психічне здоров'я дітей. Згідно з теорією розвитку особистості З. Фрейда, багато психологічних проблем, які виникають у дорослому віці або навіть у старості, здебільшого є наслідком порушень розвитку особистості в дитинстві. Сім'я є найпершим соціальним оточенням людини, яке відіграє вирішальну роль у формуванні та розвитку індивідуальної психології та самосвідомості людини. Сім'я впливає на розвиток особистості дитини, визначає її цінності, уявлення про світ, мовлення, соціальні навички та психологічний стан. Через сім'ю діти вчаться соціальним нормам, правилам, традиціям і цінностям, які є важливим елементом соціалізації. Сім'я забезпечує безпеку, турботу та захист для своїх дітей. Саме сімейні взаємини служать моделлю для формування міжособистісних відносин та важливі для навчання взаємодії, розв'язання конфліктів та розуміння інших людей. Окрім цього, сім'я є важливою емоційною підтримкою, особливо в періоди стресу, труднощів чи радості. Також через взаємодію з батьками, братами та сестрами, діти вчаться ігровим, гендерним та іншим соціальним ролям. Сім'я виступає фундаментом для подальшого соціального взаємодії і розвитку особистості. Її вплив може залишити невиліковні сліди на формування особистості та підготовку людини до соціальної життєдіяльності.

Проблему дитячо-батьківської взаємодії та її впливу на адаптацію в соціальному середовищі досліджували О. Ю. Булгакова [5], В. С. Варга [6], А.

П. Душка [13], О. А. Карпенко [16], Н. О. Кримова [17], А. Е. Мелоян [31], М. І. Мушкевич [32], В. Н. Панка [34], Ю. В. Примаєк [38], А. Руденюк [40], І. Р. Субашкевич [44], Н. Д. Трофаїла [50; 51], М. В. Терещенко [48], Л. Б. Фролова [52], С. В. Харченко [54] та ін.

На думку, Н. Кранстубер-Хорстман, А. Хейс, Р. Маліскі [67] стосунки між батьками та дітьми є одними з найбільш впливових, важливих і значущих стосунків у житті людини. Спілкування між батьками та дітьми зміцнює їхній зв'язок і виконує такі функції, як соціалізація дітей (наприклад, гендер, кар'єра та робота, цінності та навички взаємовідносин, поведінка щодо здоров'я), надання соціальної підтримки, прояв любові, осмислення їхнього життєвого досвіду, вирішення конфліктів, управління приватною інформацією та створення сімейного комунікативного середовища. Те, як батьки і діти виконують ці функції, змінюється з часом, оскільки їхні стосунки адаптуються в різні періоди розвитку дитини. Матері й батьки також можуть по-різному реагувати на мінливі потреби своїх дітей, враховуючи унікальні культури взаємин, які зазвичай існують у стосунках між матір'ю і дитиною, а також між батьком і матір'ю.

Незважаючи на те, що дослідження батьківсько-дитячої комунікації є обширними і ґрунтовними, постійні зміни, з якими стикаються сім'ї у 21 столітті, включаючи більш різноманітні сімейні структури, відкривають широкі можливості для майбутніх досліджень цих складних взаємовідносин. Спілкування батьків і дітей у різних сім'ях (наприклад, у розлучених/вихованцях, прийомних, багатонаціональних, ЛГБТК, сім'ях військових) має враховувати складність ідентичностей і досвіду цих сімей. Крім того, зміни в суспільстві, такі як технологічний прогрес, старіння населення та різні практики виховання, також трансформують стосунки між батьками і дітьми. Оскільки ці стосунки є життєво важливим соціальним ресурсом як для батьків, так і для дітей протягом усього їхнього життя, дослідники, безсумнівно, продовжуватимуть прагнути зрозуміти складнощі цієї важливої сімейної діади [67].

Взаємодія між батьками та дітьми - це взаємна діяльність між батьками та дітьми, включаючи безпосередню взаємодію та опосередковану взаємодію. Її зміст в основному проявляється у трьох аспектах: частота взаємодії, зміст взаємодії та спосіб взаємодії. Чим вища частота взаємодії, тим кращі батьківсько-дитячі стосунки. Якість спілкування та психологічний стан у конкретних ситуаціях є ключовими для взаємодії у конкретних ситуаціях. Часті негативні взаємодії з більшою ймовірністю призводять до поганих стосунків між батьками та дітьми [80].

Стосунки між батьками та дітьми є одними з найвпливовіших стосунків у житті людини. Маленькі діти покладаються на своїх батьків у забезпеченні базових потреб, а батьки забезпечують своїх дітей, щоб утримувати їх і будувати майбутнє для майбутніх поколінь. Відповідно до еволюційної психології, мотивація людини любити, захищати і забезпечувати своїх дітей розвинулася з принципів природного відбору [66]. Більшість батьків інвестують у своїх дітей, надаючи їм ресурси, такі як час, любов, фінанси, освіта та охорона здоров'я. Ці інвестиції і подальша взаємозалежність підживлюють важливий міжособистісний зв'язок між батьками і дітьми, соціалізує їх у дорослому житті та формує їхні комунікативні навички [79].

Н. Кранстубер-Хорстман, А. Хейс, Р. Маліскі виділяють наступні функції дитячо-батьківської взаємодії, відображені на рис. 1.1.



Рис. 1.1. Функції дитячо-батьківської взаємодії. Джерело: сформовано автором на основі [67].

Соціалізація. Однією з найвпливовіших і найчастіше досліджуваних функцій спілкування батьків і дітей є соціалізація. Загалом, соціалізація - це процес обміну цінностями, поведінкою та світоглядом. Вплив батьків на дітей є особливо глибоким і довготривалим, оскільки існує багато можливостей для соціалізації протягом усього життя дитини, а багаторазовий вплив певних соціалізаційних повідомлень є досить потужним. Батьки соціалізують дітей до таких цінностей, як релігія [76], фінанси [77], і мораль [79]. Соціалізація батьків і дітей відбувається через комунікативні процеси, такі як розповідання історій, моделювання, створення та дотримання правил, спілкування [80]. Контексти соціалізації батьків і дітей, які є найбільш вивченими в дослідженнях комунікації включають, але не обмежуються ними, гендерну соціалізацію дітей, кар'єри, роботи та здоров'я.

Гендерна соціалізація. Розуміння дитиною гендеру починає розвиватися в ранньому віці а одностатеві батьки є основним джерелом гендерної

соціалізації дитини. Гендерна соціалізація відбувається через ставлення батьків до гендерно-специфічних іграшок, реакції на стереотипні для хлопчиків/дівчаток характеристики, заохочення до допомоги по дому, а також через цінності щодо освіти та шлюбу. На додаток до комунікативної поведінки батьків, їхні власні гендерні ідеології також можуть відображати їхні зусилля з гендерної соціалізації. Наприклад, батьки-феміністки повідомляють, що своєю поведінкою та розмовами демонструють дітям свої гендерні ідеології [63]. Такі батьки часто змінюють «нормативне» батьківство, щоб відобразити свої феміністичні цінності. Феміністичні батьки повідомляють, що навмисно демонструють свої феміністичні ідеали щодо роботи, обговорюючи місце жінки у світі, а також збереження своїх позицій на ринку праці після народження дітей.

Соціалізація кар'єри та роботи. Батьки також мають значний вплив на очікування дітей щодо роботи. Через непряму та пряму комунікацію батьки передають дітям важливі повідомлення про їхню потенційну майбутню кар'єру. Наприклад, студенти коледжів вважають, що більшість пам'ятних повідомлень про коледж надійшли від їхніх батьків і що ці повідомлення безпосередньо впливають на їхню поведінку в коледжі [68]. Ці пам'ятні послання включають такі ідеї, як «наполегливо працювати та/або розважатися» і «коледж необхідний». Молоді люди повідомляють, що використовують пам'ятні батьківські послання з дитинства для прийняття рішень у дорослому житті.

Окрім того, що батьки є фундаментальними авторитетами у сфері кар'єри та роботи, вони також впливають на своїх дітей щодо балансу між роботою та сімейним життям. Чоловіки та жінки отримують від батьків схожі повідомлення про роль, яку робота і сім'я повинні відігравати в житті дорослої людини (наприклад, «робота і сім'я повинні завжди бути в житті»); однак, жінки отримують значно інші повідомлення, ніж чоловіки, щодо вибору певної кар'єри та виходу з оплачуваної певної кар'єри у зв'язку з очікуваними сімейними зобов'язаннями (наприклад, «Важливо утвердитися в кар'єрі, перш

ніж створювати сім'ю). Ці висновки демонструють гендерні уявлення про роботу і те, як батьківська комунікація може підживлювати ці очікування, впливаючи рішення молодих людей щодо кар'єри.

Соціалізація здоров'я. Нарешті, батьки соціалізують своїх дітей до певних поглядів, цінностей, переконань і практик щодо поведінки, пов'язаної зі здоров'ям. Дослідники вивчали батьківську комунікацію щодо вживання алкоголю та наркотиків (Ebersole та ін., 2014), сексу (Holman & Koenig Kellas, 2015), деменції (Alemán & Helfrich, 2010), харчування (Ndiaye та ін., 2013), донорства органів (Pitts, Raup-Krieger, Kundrat, & Nussbaum, 2009), раку грудей (Fisher, 2014) та насильство з боку інтимного партнера (Babin & Palazzolo, 2012). Батьки намагаються вибрати найбільш ефективні методи соціалізації своїх дітей з урахуванням контексту та сімейного комунікативного середовища сім'ї.

Дослідження також виявили, що середовище спілкування між батьками та дітьми є важливим компонентом впливу на поведінку дітей щодо здоров'я [62]. Наприклад, сприйняття підлітками загальної комунікації між батьками компетентності та ефективності батьків у навчанні дітей сексуальному вихованню, як виявилось, є найсильнішими негативними предикторами дозволеного сексуального ставлення підлітків та їхньої схильності до сексуальних ризиків. Іншими словами, діти найкраще вчать та змінюють свою поведінку, коли вважають, що їхні батьки обізнані та здатні компетентно обговорювати поведінку, пов'язану зі здоров'ям. Таким чином, дослідження батьківської соціалізації дають дослідникам глибоке розуміння сили батьківського спілкування у формуванні батьківського спілкування у формуванні у дітей розуміння правильних способів поведінки у світі.

Соціальна підтримка. Впровадження соціальної підтримки у близьких стосунках, особливо у стосунках між батьками та дітьми, прогнозує багато індивідуальних та реляційних результатів для здоров'я. Люди очікують отримати підтримку від своїх батьків і звертаються до них за розрадою. Ця соціальна підтримка є вкрай необхідною, з огляду на те, що молоді люди, які

сприймають своїх батьків як таких, що підтримують їх, з більшою ймовірністю відчувають більший індивідуальний добробут і добробут у стосунках, ніж ті, чий батьки оцінюються як такі, що не підтримують. Підлітки вважають своїх матерів як особливо важливе джерело підтримки і відчувають себе ближчими до своїх матерів через їхню соціальну підтримку [71]. Надання та отримання соціальної підтримки часто є трансакційним у стосунках між батьками та дітьми, а також визначає індивідуальні особливості дитини і прогнозує їхнє індивідуальне та реляційне здоров'я.

Прихильність. Прихильність, або будь-яке вербальне чи невербальне повідомлення, що передбачає глибоке почуття турботи про іншого, часто зустрічається у стосунках між батьками і дітьми. Згідно з теорією обміну прихильністю, прихильність виражає прихильність до стосунків та емоційні інвестиції у них. Ця неodarвіністська теорія припускає, що люди вроджено прагнуть увічнити свій власний генетичний рід і, таким чином, віддають перевагу даруванню любові генетичним нащадкам. Прихильність - це еволюційно адаптивна комунікативна поведінка, яка може розвивати почуття приналежності і має наслідки для індивідуального та взаємного здоров'я батьків і дітей.

Комунікативне смислоутворення. Процес комунікативного смислоутворення передбачає розповідання історій та використання подібних до історій засобів (наприклад, пам'ятних повідомлень, атрибуцій, розповідей та комунікативного бачення перспективи) для організації та обробки життєвого досвіду, ідентичності та стосунків. КПМ особливо важлива у відносинах між батьками та дітьми, оскільки стосунках між батьками та дітьми, оскільки це контекст, в якому формується і переформовується життєвий досвід, ідентичності та взаємовідносини. Враховуючи характерні для них високі показники близькості та емоційної підтримки [66], батьки і діти часто використовують історії та сторітелінг, щоб впоратися з труднощами і управління ідентичністю.

Наративна теорія припускає, що батьки і діти справляються з труднощами, організовуючи свій досвід в історії, що допомагає їм обробляти цей досвід і справлятися з ним [69]. Чим більше батьки та діти приймають точку зору один одного і здатні створити цілісну історію, тим більш згуртованим і сприятливим є сімейне середовище. Аналогічно, поведінка матерів і доньок щодо ЦСМ прогнозує здатність доньок з часом більш позитивно ставитися до своїх труднощів. Ці дані свідчать про те, що батьки та діти, які зважають на точку зору одне одного, запитують і вислуховують ідеї одне одного, а також включають погляди членів сім'ї у власні розповіді, мають більше шансів сприяти індивідуальному та сімейному благополуччю, ніж ті, хто цього не робить. КПМ полегшує подолання труднощів та роботу з ідентичністю в діаді «батьки-дитина» і дає можливість налагодити стосунки один з одним.

Конфлікт. Дослідники відзначають, що конфлікт може виникнути в будь-яких значущих стосунках і є особливо поширений у діаді «батьки-дитина». Наприклад, вважається, що матері та діти в середньому переживають приблизно один конфлікт кожні п'ять хвилин. Хоча конфлікти в цій діаді є звичайним явищем, дослідники виявили, що батьки і діти сприймають свої конфліктні розмови зовсім по-різному. Під час конфлікту батьки, як правило, більше зосереджуються на динаміці розмови, тоді як діти застосовують більш буквальний підхід до розуміння змісту розмови. Батькам і дітям бракує усвідомлення відмінностей у сприйнятті конфлікту один одним, оскільки батьки схильні приписувати дітям негативні та уникаючі думки, а діти приписують батькам контролюючі думки.

Управління конфіденційністю. Протягом усього життєвого циклу батьки і діти повинні працювати над управлінням своїм приватним життям таким чином, щоб побудувати функціональні і задовільні стосунки. Теорія управління конфіденційністю в комунікації базується на п'яти принципах управління приватною інформацією: (а) володіння інформацією, (б) контроль, (в) регулювання за допомогою правил конфіденційності, (г) співволодіння або

опіка над приватною інформацією іншого, і (д) турбулентність або регулювання порушень конфіденційності. Коли люди спільно володіють певною інформацією, як у випадку з батьками та дітьми, конфіденційність управляється спільно. Таким чином, батьки зобов'язані пояснювати дітям правила конфіденційності, що діють у їхній сім'ї.

Батьки та члени сім'ї часто є першими вчителями концепції приватності. Батьки несуть відповідальність за донесення до дітей суспільних очікувань щодо приватності з точки зору інформаційної, тілесної та фізичної/екологічної приватності [72]. У ранньому підлітковому віці матері часто відіграють важливу роль у навчанні своїх дочок, що таке таємниця. Матері вчать своїх дочок-підлітків, що секрети можуть бути цінними в соціальній структурі. Коли у дітей з'являються власні секрети, вони можуть вирішити тримати певні теми в таємниці від батьків, якщо відчувають, що батьки не сприймуть їх розкриття. У дорослому віці діти переживають зміни, пов'язані з дорослішанням, включаючи початок кар'єри, формування романтичних стосунків, одруження та батьківство, їхнє спілкування та приватність з рідною сім'єю змінюється. Саме з батьківством батьки та їхні діти повинні комунікативно переглянути межі свого приватного життя, оскільки дитина намагається підтримувати гармонію як з рідною сім'єю, так і з власною новою сім'єю [72]. Зрештою, управління приватним життям між батьками і дітьми - це постійний процес переговорів, який триває все життя.

Моделі сімейного спілкування. З часом спілкування між батьками та дітьми стає шаблонним і створює загальне сімейне комунікаційне середовище, яке характеризується патернами сімейної комунікації. Теорія FCP досліджує, як сім'ї створюють спільну орієнтацію (тобто спільне розуміння) свого сімейного комунікативного середовища. Теоретизування та дослідження висвітлили дві орієнтації ППК: конформність і розмова. Орієнтація на конформність - це ступінь, до якого клімат сімейного спілкування або підкреслює однорідність поглядів, цінностей і переконань, або підкреслює важливість індивідуальних переконань і думок. Спрямованість розмови - це

ступінь, до якого клімат сімейного спілкування або заохочує всіх членів сім'ї до вільної участі у спілкуванні з питань, що стосуються на різноманітні теми, або характеризується менш частою взаємодією на різноманітні теми. Ці орієнтації можуть бути змішані, щоб створити чотири типи сімей: плюралістичні (тобто з низьким рівнем конформності, високий рівень спілкування), захисна (тобто високий рівень конформності, низький рівень спілкування), консенсусна (тобто високий рівень конформності, високий рівень діалогу), і *laissez-faire* (тобто, низький рівень конформності, низький рівень діалогу). Кілька досліджень показали, що (а) орієнтація на спілкування та конформність обернено пропорційно пов'язані між собою, (б) орієнтація на спілкування має тенденцію давати позитивні результати в сім'ях і в окремих членів сім'ї, (в) орієнтація на розмову має тенденцію до позитивних результатів у сім'ях та в окремих членів сім'ї, і (г) вплив конформності є менш чітким і більше залежить від тонких нюансів тонких нюансів авторитету, які діють у сім'ї.

Дослідники ФКП вивчають, як сімейне комунікативне середовище прогнозує обробку інформації, поведінку та психосоціальні результати дітей. Дослідження, пов'язані з поведінкою дітей, показують, що загалом діти з сімей, де багато спілкуються, є більш компетентними та гнучкими комунікаторами в різних контекстах. Коли батьки створюють клімат, в якому всі члени сім'ї заохочуються до нестримного спілкування на різноманітні теми, діти розвивають вищу самооцінку, менше відчувають стрес і мають менше проблем із психічним здоров'ям. Вивчаючи ПСП, дослідники поглиблюють розуміння різних способів, якими сімейне комунікативне середовище полегшує функціонування сім'ї і, зрештою, сприяє благополуччю дітей [67].

На думку Т. Яблонської, батьківсько-дитячі стосунки визначаються як особливий тип безперервних і тривалих міжособистісних відносин, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, віковою мінливістю, балансом полярних позицій, потребою в турботі

та відповідальності, які як такі визначають психічний розвиток і соціалізацію дитини [59, с. 590].

Багато досліджень дитячо-батьківських стосунків було проведено у зв'язку з аналізом впливу батьківської поведінки на поведінку та особистість дитини. Ще в 1899 році Оппенгейм виявив, що надмірна любов і прихильність у дитини може призвести до патологічної інтроспекції та іпохондрії.

У сучасній психологічній науці батьківсько-дитячі стосунки найчастіше аналізуються на основі таких категорій, як батьківська позиція (А.С. Макаренко, А.С. Співаковська), батьківське ставлення (А.Я. Варга), інтеракційний характер (О.А. Карабанова та ін.), стиль сімейного виховання (Е.Г. Ейдемільер та ін.). Ці феномени досить повно описують особливості взаємовідносин між дітьми та батьками, водночас велика кількість різних термінів для визначення вузьких явищ дитячо-батьківських стосунків призводить до певної термінологічної невизначеності в психологічних дослідженнях.

Стосунки між батьками та дитиною як важлива детермінанта психічного розвитку дитини визначаються параметрами, показаними на рисунку 1.2.

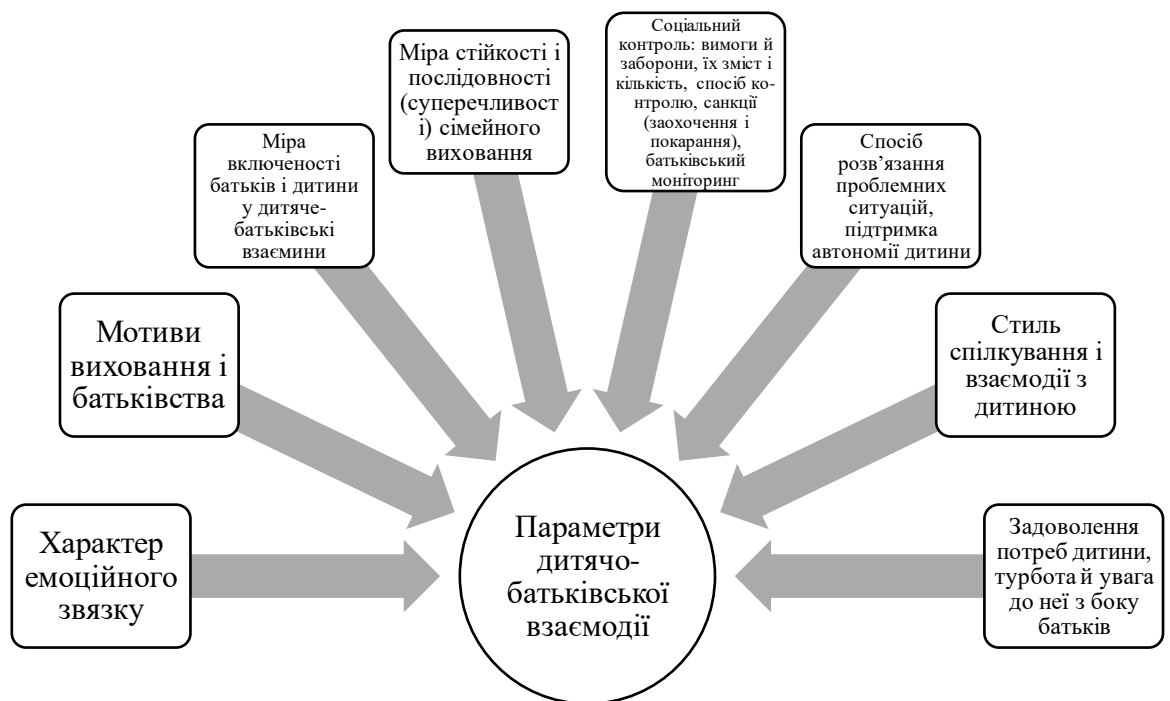


Рис. 1.2. Параметри дитячо-батьківської взаємодії. Джерело: [59, с. 591].

Дослідження Л. Сюман встановило, що вплив батьківсько-дитячої взаємодії на психічне здоров'я дітей є опосередкованим, а механізм його дії полягає в наступному: батьківсько-дитяча взаємодія та батьківсько-дитячі стосунки впливають на психічне здоров'я. Якість батьківсько-дитячої взаємодії безпосередньо впливає на батьківсько-дитячі стосунки. Позитивна взаємодія може побудувати хороші батьківсько-дитячі стосунки, стати міцною психологічною підтримкою для дітей, дати їм змогу відчувати, що їх люблять і поважають, зменшити генерування негативних емоцій та проблемну поведінку. І навпаки, негативні стосунки між батьками та дітьми, створені негативною взаємодією, можуть легко призвести до ворожості дітей до сім'ї та суспільства, апатії, чутливих міжособистісних стосунків, а також до того, що вони не будуть сприйматися дітьми як такі [80].

Н. Портницька, С. Чупріна зазначають, що модель батьківської поведінки молодого подружжя базується на досвіді дитячо-батьківської взаємодії у батьківській сім'ї та уявленнях про ідеальних батьків. Формування сімейних установок активізується у підлітковому віці із розвитком критичності, підлітків по відношенню до себе та інших. Успішність формування таких установок залежатиме від узгодженості уявлень підлітків про ідеальну батьківську позицію та реальної поведінки батьків [36, с. 254].

Проблема дитячо-батьківських взаємин привертає увагу фахівців різних напрямів, зокрема, Т. Цуркан, виділила три групи підходів до розуміння ролі та змісту цього поняття: психоаналітичний, біхевіористський, гуманістичний [56, с. 121].

Основою психоаналітичного (З. Фрейд, З. Холл, К. Хорні, Дж. Боулбі, Е. Еріксон, В. Шутц та ін.) напряму є вивчення раннього досвіду взаємодії батьків з дітьми та його впливу на процес розвитку особистості. Згідно поглядів З. Фрейда, спілкування з батьками в ранні роки, їх вплив на способи вирішення типових вікових протиріч, конфлікти і невдачі адаптації проявляються згодом характерними проблемами вже дорослої людини.

Основний акцент біхевіористичного напрямку (Б. Бухер, О. Ловаа, К. А. Андерсон, Х. Е. Кінг) робиться на вивчення техніки поведінки батьків і формування навичок модифікації поведінки дитини. Головні ідеї організації за даним підходом виховання полягають у тому, що батьки розглядаються як елементи виховного середовища, з одного боку, і як агенти соціалізації та «конструктори» поведінки дитини – з іншого.

Гуманістичний напрям прийнято розглядати в руслі концепцій Г. Олпорта, А. Маслоу, К. Роджерса, Ш. Бюллер, В. Франкла, Р. Мея і багатьох інших. Гуманістичні концепції базуються на прийнятті, емпатичності, розумінні, щирості і природності прояву емоцій, здатності батьків використовувати широкий і різноманітний спектр комунікативних засобів.

Таким чином, дитячо-батьківська взаємодія є важливою проблемою, оскільки вона визначає розвиток та емоційне благополуччя дітей. Якщо батьки створюють позитивну та емоційно підтримуючу атмосферу вдома, це сприяє емоційному розвитку дітей. Емоційна взаємодія може включати в себе вираження любові, підтримки, розуміння та співчуття. Взаємодія між батьками і дітьми має значущий вплив на розвиток дітей, їхнє емоційне благополуччя та взаємини в майбутньому.

1.2. Психологічні особливості розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці

Дослідження розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці є важливим завданням, адже емоційний розвиток в молодшому шкільному віці становить основу для подальшого психосоціального розвитку. Відбувається формування ключових навичок та стратегій, які впливають на емоційне благополуччя в дорослому віці. Дослідження емоційного потенціалу допомагає зрозуміти, як діти адаптуються до соціальних ситуацій, як вони реагують на взаємодію з оточуючими та як вони розвивають міжособистісні відносини. Розуміння емоційного потенціалу в ранньому віці може сприяти

вчасному виявленню можливих проблем в ментальному здоров'ї та розробці стратегій підтримки. Емоційний розвиток є важливим фактором у взаємодії з однолітками, педагогами та членами сім'ї. Дослідження емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці може розкрити, як формуються та розвиваються ці взаємовідносини. Розуміння емоційного розвитку дозволяє вчасно втручатися у ситуації та надавати підтримку дітям, які можуть мати проблеми з емоційним благополуччям та поведінкою. Дослідження розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці допомагає створити сприятливі умови для психосоціального розвитку дітей та сприяти їхньому загальному благополуччю.

Дослідженням психологічних особливостей розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці займалися: Н. М. Білоусова [3], Н. Гуртовенко [9], Л. П. Журавльова [14], Н. О. Комарівська [19], Л. В. Крюкова [21], О. М. Мельник [30], О. М. Прядко [39], В. І. Тернопільська [49], Т. Цавалюк [55] та ін.

В системі міжособистісних стосунків дитини з дорослими і ровесниками формується складна сукупність почуттів, які визначають її соціалізовану особистість. Соціалізація - це процес вивчення та внутрішньої адаптації до норм, цінностей, ролей та соціальних навичок, що відбувається взаємодією з оточуючим соціальним середовищем. Дитина відчуває тепло та захист в моменти позитивного спілкування та підтримки з боку дорослих. Це важливі почуття для створення емоційно стабільного середовища. Здатність дитини вірити і розуміти дорослих та ровесників сприяє побудові здорових міжособистісних зв'язків. Позитивна оцінка дорослих і ровесників може сприяти підвищенню самооцінки та розвитку внутрішньої впевненості. Взаємодія з іншими людьми допомагає дитині розвивати емпатію, сприяє розумінню потреб та почуттів інших. Взаємодія з різними людьми допомагає дитині розвивати навички толерантності та адаптації до соціальних норм. Взаємодія з оточуючими вчить дитину брати на себе відповідальність за свої вчинки та розвивати соціальну свідомість. Загалом, міжособистісні відносини

в дитинстві грають важливу роль у формуванні особистості та визначають її місце в соціумі [24].

Емоційний інтелект (EI або EQ - «емоційний коефіцієнт») - це здатність сприймати, інтерпретувати, демонструвати, контролювати, оцінювати та використовувати емоції для ефективного та конструктивного спілкування з іншими людьми. Здатність виражати і контролювати емоції є важливою, як і здатність розуміти, інтерпретувати і реагувати на емоції інших людей. Деякі експерти вважають, що емоційний інтелект важливіший за IQ для життєвого успіху, ніж IQ [65].

Емоційний інтелект дітей молодшого шкільного віку відображає їхню здатність розуміти та ефективно управляти своїми емоціями, а також взаємодіяти з емоціями інших людей. Діти навчаються розпізнавати та розуміти свої власні емоції. Це включає усвідомлення власних почуттів, виявлення причин їхніх емоцій та розвиток самоспостереження. Розвиток навичок саморегуляції, уміння контролювати та виражати емоції адекватно ситуації. Діти навчаються ефективно реагувати на стресові ситуації та вирішувати конфлікти. Діти навчаються відчувати та розуміти емоції інших людей. Емпатія важлива для побудови міжособистісних відносин, розуміння потреб інших та співчуття. Розвиток навичок ефективної комунікації та взаємодії з оточуючими. Це включає в себе вміння виражати свої емоції словами, слухати інших та будувати здорові відносини. Діти вчаться розпізнавати емоційні сигнали в соціальних ситуаціях та адаптувати свою поведінку відповідно до контексту. Діти вчаться використовувати словника емоцій для вираження своїх почуттів, що сприяє ясному та ефективному спілкуванню.

Інтелект повинен мати справу з його основними вимірами, які зазначені нижче:

- усвідомлення власних емоцій (вміння розпізнавати та називати їх, вміння визначати причини виникнення емоцій, вміння передбачати можливу поведінку та вчинки);

- самоконтроль або управління власними емоціями (вміння володіти своїми негативними емоціями, вміння адекватно виражати свої емоції, вміння заряджати себе позитивними емоціями, вміння уникати дистресу, депресії та тривоги);
- особиста мотивація (вміння продуктивно використовувати власні емоції, вміння концентруватися та утримувати увагу на зосереджуватися та утримувати увагу на поставленому завданні, вміння керувати своєю імпульсивністю);
- емпатія (здатність стати на точку зору іншої людини щодо думок, емоцій та дій, вміння слухати іншого з усією увагою, здатність слухати іншого всіма органами чуття);
- управління соціальними відносинами (вміння розуміти міжособистісні стосунки, вирішувати конфлікти та залагоджувати суперечки, врегульовувати розбіжності у стосунках з іншими, вміння бути відкритим, наполегливим і позитивним, співпрацювати, відповідально ставитися до справи, бути корисним, добрим, уважним і ввічливим) [75].

Будь-яка освітня програма, спрямована на розвиток емоційного інтелекту, повинна враховувати не лише афективний, але й інтелектуальний розвиток учнів відповідного віку. Емоції починають супроводжувати дітей вже у віці трьох-чотирьох років - у грі, навчанні, спілкуванні, виконанні завдань, які їм дають дорослі. Приблизно у віці 4-5 років діти відчувають, ідентифікують і диференціюють гнів, смуток, страх, щастя, сором, гордість, провину (на основі виразу обличчя). Після 6 років у дітей змінюється їхній афективний словник, головним чином з точки зору кількості та різноманітності понять, що визначають емоції. Діти стають здатними говорити з іншими людьми про свої власні емоції і можуть слухати, що інші говорять про емоції дітей. Вони також здатні сприймати різноманітність і складність емоційних проявів і, що найважливіше, усвідомлюють, що їхні емоції породжуються певними причинами, які спричиняють наслідки для них. певними причинами, які впливають на їхню власну поведінку та поведінку

інших людей. Емоції починають супроводжувати все, що роблять діти дошкільного та молодшого шкільного віку, чи то в грі, чи то в навчальній діяльності, навчальній, художній діяльності чи виконанні завдань, які їм дають дорослі. Вони поступово нарощують свій афективний словник і афективний словник і створюють можливість оцінювати емоції.

Більшість психологів, які спеціалізуються на вивченні емоційного інтелекту та психології емоцій (П. Екман, Дж. Коснє, М. Злате) вважають, що базовими емоціями є такі: щастя здивування, сум, страх, гнів; до них додаються сором, провина, презирство, відчай, цікавість. Всі ці базові емоції беруть участь у вирішенні фундаментальних питань поточного життя, які вимагають швидкої реакції. Вираження базових емоцій є універсальним.

Вираження базових емоцій є універсальним, тому їх можна швидко і правильно розпізнати. Ці численні емоційні вирази (міміка, жести, поза, тон голосу) є послідовними. Розуміння їх не є однаково легко в кожному віці дітей.

Емоційний інтелект включає в себе різні компоненти, серед яких важливими є знання та навички. Емоційний інтелект - це здатність розпізнавати, розуміти і управляти власними емоціями та емоціями інших людей. Основні компоненти емоційного інтелекту включають: здатність розпізнавати власні емоції і емоції інших людей, а також виявлення їх в словах, обличчі, жестах та тоні голосу; здатність розуміти причини та наслідки емоцій, а також їх вплив на думки, рішення та взаємодію з іншими; навички ефективного контролю та керування власними емоціями з метою досягнення поставлених цілей та взаємодії з іншими; здатність використовувати свої емоції для покращення комунікації, прийняття рішень та вирішення проблем; здатність сприймати та розуміти емоції інших людей, відчувати їхні потреби та реагувати адекватно; здатність взаємодіяти з іншими людьми, будуючи здорові та позитивні відносини. Знання і навички в області емоційного інтелекту можуть бути набуті та розвинуті через навчання, саморозвиток і практику в різних ситуаціях [41, с. 8].

Основи емоційного інтелекту закладаються в сім'ї, продовжується робота з його формування в закладі дошкільної освіти та школі.

На думку Я. Савченко, розвиток EQ у шкільному віці є дуже важливим. Савченко, розвиток EQ у шкільному віці є особливо важливим, оскільки саме в цей період відбувається активне емоційне ставлення особистості до себе та інших. Навчальна діяльність сприяє покращенню самосвідомості, здатності до рефлексії та децентралізації [42, с. 14].

Молодший шкільний вік - це етап дитячого розвитку, що включає в себе період від початку навчання у школі (зазвичай 6-7 років) до завершення другого або третього класу (зазвичай 8-9 років). Цей період визначений не лише шкільним навчанням, але й особливими фізіологічними, психологічними та соціальними особливостями дітей.

Основні риси молодшого шкільного віку включають: діти починають вивчати різні предмети, розвивати навички читання, письма і рахунку; діти вивчають, як ефективно спілкуватися з однолітками та дорослими, розвивають емпатію та взаємодію в групі; в цей період може відбуватися активний ріст, розвиток моторики, а також формування базових фізичних навичок; діти починають розвивати критичне та абстрактне мислення, уявлення та творчість; діти вивчають, як розпізнавати власні емоції, встановлювати особисті цілі та розвивати внутрішню мотивацію; діти вивчають правила соціальної поведінки, розвивають вміння взаємодіяти з іншими, вирішувати конфлікти та взаємодіяти в групі.

Молодший шкільний вік є ключовим для подальшого розвитку дитини і формування її особистості. Тут надається фундаментальна база для навчання, соціальної взаємодії та власного самовизначення [2, с. 47].

Молодший шкільний вік визначається як один з найсприятливіших періодів для розвитку емоційної сфери особистості. У цей час діти переживають значні зміни у своєму емоційному, соціальному та психологічному розвитку. Ось деякі аспекти, що підтверджують це твердження: молодший шкільний вік є часом, коли діти вчаться розпізнавати,

розуміти та виражати свої емоції. Вони навчаються надавати назву своїм почуттям і знаходити адекватні способи їх вираження. Діти у школі вступають у новий соціальний світ, в якому вони взаємодіють з однолітками, вчителями та іншими представниками оточення. Це сприяє розвитку соціальних навичок, емпатії та взаєморозуміння. У молодшому шкільному віці діти активно формують свою особистість. Вони починають відкривати для себе свої інтереси, бажання та цінності, що впливає на їхнє самовизначення. Розвиток емоційної сфери також пов'язаний із збільшенням мотивації до навчання. Діти в цьому віці можуть розвивати позитивне ставлення до навчання, адже вони починають розуміти значення освіти для свого майбутнього. З цим віком пов'язана велика емоційна вразливість, тому важливо створювати позитивне, підтримуюче середовище, де діти можуть вільно висловлювати свої емоції і розвивати емоційну інтелігенцію [29].

Самооцінка дитини молодшого шкільного віку може впливати на оцінку діяльності та поведінки дорослого, і навпаки. Взаємодія з дорослими важлива для формування позитивного внутрішнього ставлення дитини до себе та своєї діяльності. Діти молодшого шкільного віку, зокрема, сприймають дорослих як важливий авторитет. Їхня самооцінка може змінюватися в залежності від того, як вони сприймають реакції та висловлювання дорослих. Позитивна оцінка та підтримка можуть зміцнювати внутрішню упевненість дитини. Дорослі можуть впливати на формування цінностей та стандартів, за якими дитина оцінює себе. Позитивний підхід до дитини може сприяти розвитку її внутрішніх стандартів та переконань. Дитина в цьому віці активно формує свою особистість. Позитивна підтримка дорослих у процесі самовизначення може впливати на внутрішній світ дитини і її уявлення про себе. Самооцінка та взаємна оцінка можуть взаємно взаємодіяти. Якщо дитина відчуває підтримку та позитивне ставлення дорослих, це може позитивно впливати на її самооцінку, і навпаки. Важливо, щоб дорослі створювали позитивне та підтримуюче оточення для дитини, допомагали їй розуміти свої сильні сторони та розвивати позитивний внутрішній світ [26, с. 61].

Основними потребами дитини в початковій школі є потреба у спілкуванні з іншими людьми, емоційному контакті, визнанні, оцінці її дій і вчинків, виявленні власної позиції по відношенню до інших, світу, дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань і вмінь для пізнання навколишнього світу [30, с. 129].

О. Мельник зазначає, що емоційний інтелект формується насамперед у сім'ї: емоційна культура батьків, стиль взаємовідносин, навчання дітей розумінню та вираженню емоційних станів та емоцій інших людей, формування моральних почуттів, прищеплення звичок у ставленні до виконання завдань, інших членів сім'ї, тварин, речей. Емоційно-почуттєва сфера продовжує інтенсивно розвиватися в дошкільних навчальних закладах [303, с. 129].

Н. Зобенько зазначає, що особливі можливості для розвитку емоційного інтелекту містить освітній процес, система позанавчальної роботи у закладах загальної середньої освіти, які повинні враховувати емоційний складник інтелекту, що й забезпечить ефективну взаємодію в інформативному соціумі, розвиток ціннісного ставлення до знань, світу, інших людей, реалізацію життєвих і професійних потреб [15, с. 103].

На думку Т. Котик, атмосфера емоційного комфорту є важливою та необхідною умовою формування емоційного інтелекту. Вона передбачає встановлення та підтримання у класі доброзичливих, щирих, толерантних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу. На стан емоційного самопочуття учнів позитивно впливають згуртованість, дружність у ставленні одне до одного, взаємоповага та готовність до взаємодопомоги [18, с. 63].

Практика свідчить про те, що атмосферу позитивного емоційного комфорту у класі можна створити за умови толерантного, доброзичливого ставлення до школярів, урахування їх індивідуальних особливостей, емоційних станів, підтримки, допомоги, вмотивованості оцінних суджень, що залежить від уміння вчителя керувати власним емоційним станом [18, с. 105].

Науковці Т. Котик та І. Кежковська зазначають, що «у дітей молодшого шкільного віку оптимальний рівень емоційного інтелекту характеризується такими показниками:

- має розвинені рефлексивні навички;
 - самостійне розпізнавання власного емоційного стану в знайомих і незнайомих ситуаціях;
 - проявляє наполегливість у досягненні мети;
 - самостійне розпізнавання власного емоційного стану в знайомих і незнайомих ситуаціях;
 - намагається зрозуміти емоційний стан близьких людей;
 - самостійно контролює власний емоційний стан;
 - вміє аналізувати мотиви вчинків інших людей;
 - виявляє стійке емпатійне ставлення до людей, які його оточують
- використовує різні способи досягнення мети залежно від ситуації;
- використовує інформацію про емоції інших людей для спілкування з ними;
 - має стійкий позитивний настрій, незалежно від того, є труднощі чи ні; має стійку внутрішню установку на спілкування [18, с. 22].

Особливість психології дитини молодшого шкільного віку полягає в тому, що він ще мало усвідомлює власні переживання і не завжди здатна зрозуміти причини, що їх викликають. На труднощі в навчальному закладі дитина частіше відповідає емоційними реакціями – гнівом, страхом, образою. Багато дітей у цей час потребують підтримки й допомоги дорослих, тому важливо щоб батьки й учителі разом із психологом розуміли її проблеми, переживання. Тільки тоді вони зможуть надати дитині ефективну допомогу [42, с. 14].

Діти молодшого шкільного віку перебувають у важливому етапі розвитку, і їхні психологічні особливості визначають багато аспектів їхнього життя. Діти активно взаємодіють один з одним, розвиваючи соціальні навички та встановлюючи відносини з ровесниками. Вони вчаться спілкуванню,

спільним іграм та взаємодії в групі. Діти стають більш самостійними та незалежними. Вони розвивають навички самообслуговування, уміння самостійно виконувати завдання та приймати власні рішення. Діти починають формувати свою особистісну ідентичність. Вони усвідомлюють себе як індивідів і розуміють своє місце в суспільстві. В дітей молодшого шкільного віку зростає інтерес до навчання, особливо якщо воно стає цікавим і стимулюючим. Діти активно досліджують світ навколо себе. Діти прагнуть наслідувати дорослих та вчаться розуміти та взаємодіяти зі світом дорослих. Розуміння цих психологічних особливостей є важливим для батьків, вчителів та інших дорослих, щоб підтримувати дітей у їхньому розвитку та навчанні.

Отже, емоційна сфера дітей молодшого шкільного віку відіграє важливу роль у їх загальному розвитку і благополуччі. В цьому віці діти переживають значний розвиток в сфері емоційної регуляції, соціальних відносин та власної самосвідомості. Діти у віці 6-12 років поступово розвивають здатність регулювати свої емоції, вчаться впізнавати, виражати та контролювати свої почуття. Діти молодшого шкільного віку починають розвивати навички спілкування з іншими, включаючи взаємодію з ровесниками та дорослими. Вони вчаться сприймати та розуміти емоції інших людей. Окрім цього, діти стають більш самосвідомими і розуміють свої сильні та слабкі сторони, вчаться впізнавати власні почуття та думки. В молодшому шкільному віці діти можуть зіткнутися зі стресами та кризами, такими як розлучення батьків, конфлікти з ровесниками або проблеми в школі, тому емоційна підтримка і навички управління стресом стають вкрай важливими. Варто виділити важливу роль дорослих (батьки, вчителі), у розвитку емоційної сфери дітей. Вони повинні емоційно підтримувати та вчити дітей здійснювати позитивний вплив на свої емоції. Розуміння та підтримка емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку допомагають їм розвивати здорові соціальні відносини, впевненість у собі та здатність ефективно взаємодіяти з оточуючим світом.

1.3. Роль емоційного потенціалу сім'ї у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку

Вивчення ролі емоційного потенціалу сім'ї в формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку є важливим питанням, адже в ранньому шкільному віці формуються основні психологічні структури особистості, включаючи самооцінку та способи взаємодії з навколишнім середовищем. В свою чергу сім'я визначає стандарти та цінності, які впливають на самооцінку дитини. Емоційний тон у сімейних відносинах може визначити, як дитина сприймає себе та своє місце в сім'ї. Отже, емоційний клімат в сім'ї має важливий вплив на емоційний розвиток дитини. Здатність сприймати, виражати та регулювати емоції формується під впливом сімейного оточення. Сім'я грає ключову роль у навчанні дитини емпатії, розуміння та взаємодії з іншими. Ці навички мають важливе значення для формування поведінкових стратегій.

Батьки та інші члени сім'ї є важливими моделями для дитини. Їхні вчинки, спосіб спілкування та управління емоціями можуть бути взяті дитиною за зразок для формування власної поведінки.

Емоційна підтримка в сім'ї грає роль у визначенні того, як дитина навчиться взаємодіяти зі стресом та труднощами. Це може впливати на формування стратегій саморегуляції.

Сприятливий емоційний клімат у сім'ї сприяє відчуттю емоційної безпеки для дитини, що є важливим для її психологічного розвитку.

Емоційний потенціал сім'ї визначає, як дитина буде взаємодіяти з оточуючими, включаючи ровесників та вчителів.

Вивчення цих аспектів допомагає розуміти, як вплив сім'ї формує внутрішній світ дитини і визначає її психологічний розвиток, самооцінку та поведінкові стратегії. Це може бути корисним для розробки програм та підходів до підтримки сімейного середовища для позитивного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Роль емоційного потенціалу сім'ї у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку досліджували: Л. В. Гончар [10], Н. Д. Трофаїла [50; 51], І. М. Щербакова [58], А. М. Яцишина [60] та ін.

Сучасна сім'я і школа, як і суспільство в цілому, зазнали значних соціально-економічних змін. З різних причин вони перестали адекватно виконувати свою виховну функцію. Зайнятість батьків зростає, і вони проводять більшу частину дня на роботі, піклуючись про своїх дітей. У школі вчителі приділяють більше уваги процесу навчання, ніж виховному процесу. Вони вважають, що найголовніше для нормального розвитку школяра - це успіхи у навчанні та матеріальна забезпеченість дитини. Насправді ж найважливішим для нормального інтелектуального розвитку дитини молодшого шкільного віку є емоційно позитивне міжособистісне спілкування як з дорослими (батьками та вчителями), так і з однолітками. Слід зазначити, що емоції є складовою регуляторної функції психіки. Вони забезпечують випереджувальне відображення дійсності - оцінюють біологічне значення оточуючих предметів і явищ, їх відповідність потребам і служать засобом регуляції взаємовідносин організму з навколишнім середовищем. Емоційно-вольова сфера дітей формується безпосередньо в сім'ї, тому найважливішими факторами для їх розвитку є відносини, які складаються в сім'ї та школі.

Відомо, що сім'я є найважливішим середовищем у житті дитини від народження. Тому найважливішими факторами для розвитку емоційної регуляції дитини є насамперед тип стосунків у сім'ї.

Дві пари характеристик, які визначають поведінку батьків, особливо важливі для розвитку дитячих емоцій: Прийняття - Відкидання, які задають емоційний тон стосунків, і Толерантність - Стриманість, які визначають тип контролю і дисципліни, що панує в сім'ї. У першому випадку основними засобами виховання є увага та заохочення, батьки зосереджуються на підкресленні позитивних якостей дитини та отримують задоволення від спілкування з нею. У другому випадку основними засобами виховання є

суворість і покарання; батьки не приймають своїх дітей, бачать у них лише негативні якості, не отримують задоволення від спілкування з ними, а іноді проявляють ворожість.

Дитина, яка не відчуває любові, має менше можливостей поважати себе, розвивати стійку, позитивну самооцінку, будувати теплі стосунки з іншими та виражати позитивні почуття. Відсутність любові або неуважність, жорстоке ставлення батьків викликають і підсилюють емоційні негативні поведінкові прояви дитини [27, с. 214].

Як член сім'ї, дитина має різні якості стосунків з батьками, які можуть мати як позитивний, так і непродуктивний вплив на неї. В результаті дитина виростає або доброзичливою, відкритою і товариською, або тривожною, грубою, лицемірною і брехливою [53].

Сім'я з міцними зв'язками між її членами має значний вплив на розвиток психіки дитини, особливо на етапах вікових криз. Сім'я несе основну відповідальність за створення середовища, в якому може розвиватися особистість дитини, і за забезпечення її безпеки у взаємодії з навколишнім світом. Вибір батьками неадекватної батьківської позиції призводить до того, що порушується комунікація з дітьми, виконуються лише традиційні «батьківські» функції, створюється бар'єр між батьками та дітьми, в сім'ї відсутні теплі стосунки та взаєморозуміння [12].

Негативна сімейна атмосфера також має значний вплив на особистість дитини молодшого шкільного віку. Аналізуючи чинники дестабілізації психологічного стану дітей молодшого шкільного віку, Г. О. Сіліна провідну роль відводить сімейним конфліктам, браку батьківської любові, жорстокості, непослідовності у вихованні, завищеним вимогам і психологічній неграмотності батьків. Гармонійний розвиток особистості дитини в цьому віці можливий лише на основі позитивних, систематичних батьківсько-дитячих стосунків, які мають реалізовуватися емоційно (вираження любові та турботи), вербально (надання порад, роз'яснення норм поведінки) та ситуативно (контакти під час гри, праці, розваг) [53].

Емоції відіграють важливу роль у житті кожної дитини. Важко уявити дитину беземоційною та «холодною». На емоційне самопочуття та емоційний розвиток дитини впливає виховання в сім'ї та суспільстві. І, звичайно, темперамент і нервова система - те, що ми зараз називаємо фізіологічними або біологічними факторами. Навіть якщо важко змінити те, що визначила природа, на решту можна вплинути.

Дорослі допомагають дітям справлятися з сильними почуттями. Наприклад, якщо дитина перезбуджена або дуже втомилася, батьки створюють умови для заспокоєння. Якщо вона дуже схвильована - підбадьорюють її. Дитина потребує любові дорослого, і її почуття залежать від наявності цієї любові. Буває, що маленька дитина намалювала або зробила щось своїми руками і приносить татові чи мамі. Батьки хвалять її, і дитина щаслива. Отже, турбота і любов дорослих є необхідною умовою для позитивного емоційного розвитку та емоційного благополуччя дитини.

З наукової точки зору, емоції - це фізіологічна реакція організму на події, людей, тобто на все, що оточує людину. Емоційна реакція «представлена» в області гіпоталамуса, тобто під корою головного мозку. А оскільки підкіркові структури старші, людина не може до кінця керуватися розумом, а не емоціями.

Скільки б батьки майбутнього першокласника не заспокоювали його щодо школи, страх залишається. Тому що це не просто об'єктивний страх, а більш глибока реакція на небезпеку. А перший раз у перший клас - це подія, якої з тривогою чекають і батьки, і діти. І тривога батьків впливає на зростання тривожності у дітей. Тож чим спокійніші батьки, тим спокійніші діти.

Діти (поки їх не навчать цього дорослі) ще не поділяють свої почуття на «хороші» і «погані». Вони проявляють їх без внутрішньої цензури, без інтродекції (тобто не переймають поведінку інших - прим. ред.), без осуду.

Однак не існує «добрих» і «поганих почуттів». Є лише наше судження про ці переживання і почуття. І якщо дорослі оцінюють досвід дитини позитивно чи негативно, діти будуть робити те саме. І з собою, і з іншими.

Наприклад, вони блокують свої «погані» почуття і не висловлюють їх. Якщо вони хочуть плакати або злитися, вони не будуть цього робити (тому що мама сказала їм не робити цього). Це може призвести до психосоматичних розладів, таких як головний біль або біль у животі.

Інший можливий наслідок - заїкання. Це переривання контакту, коли дитина хоче щось сказати або висловитися (навіть крикнути або заричати, як лев), а її переривають на півслові без пояснення причин. Якщо це повторюється, психіка може виробити захисний механізм

Щоб дозволити дитині виражати свої почуття, дорослі повинні дозволити собі це робити. Але це нелегко. Після 30 і більше років дуже важко змінитися. Легше сварити дитину, бо вона слабша і взагалі моя: Я можу виховувати її так, як хочу. Якщо, з іншого боку, батьки мають хороший емоційний інтелект, дитина це відчуває і несвідомо переймає цей досвід. Вона бачить, як батько і мати спілкуються між собою, вирішують суперечки, розповідають про себе, і починає робити так само.

Уявлення дитини про себе, її ставлення до себе і формування образу «Я» залежать від дорослих і, в першу чергу, від батьків. Це є основою самооцінки дитини. Це означає, що те, як дорослі реагують на дитячі емоції та переживання, впливає на те, як дитина сприймає себе. А це впливає на емоційний, інтелектуальний і фізичний розвиток дитини.

Коли дитина розсердилася, не варто відразу говорити: «Ой, ой, ой, ой, як тобі погано!». Слід запитати: «Що сталося?». Або заспокоїти її, залежно від ситуації. Дитина розповість вам (хоч і голосно!), відреагує гнівом (або відчаєм, образою), заспокоїться і продовжить гру [57].

А. Конотопова стверджує, що найважливішим середовищем, яке оточує дитину від народження, є сім'я. Емоційний розвиток дитини залежить від досвіду, який вона отримує вдома, в школі та у взаємодії з оточенням. У початковій школі дитина має тісний емоційний зв'язок з батьками. Молодший школяр поступово вчиться аналізувати емоції та почуття, які також пов'язані з родиною. Батьківська любов, турбота та увага є необхідним, первинним і

життєво важливим стимулом для дитини, що забезпечує відчуття безпеки, емоційної рівноваги та самоповаги [20].

Позитивна емоційність дитини є найважливішою основою для нормального розвитку її психіки. Адже переживання позитивних емоцій сприяє сприятливому ставленню дитини до навколишнього світу, його прийняттю, що виражається в доброзичливому стилі спілкування, загальній активності дитини в різних видах діяльності, довірі до інших дорослих і дітей, позитивному самосприйнятті.

Важливим чинником розвитку емоційності у дітей молодшого шкільного віку є характер внутрішньо-сімейних стосунків [43, с. 220]. Існує кілька типів впливів, за допомогою яких батьки виховують і забезпечують емоційний розвиток своїх дітей. Це насамперед ідентифікація та наслідування, в процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки та ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків і прагнучи стати схожими на них. При цьому наслідування супроводжується певними відкритими діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку.

Крім того, батьки впливають на дітей через механізм підкріплення, тобто заохочуючи поведінку, яка вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, вони поступово закріплюють у свідомості дитини систему норм.

Ще однією важливою передумовою механізму впливу на розвиток емоційності дитини є авторитет батьків. Він залежить від частоти та якості батьківсько-дитячих стосунків, уваги до справ дитини, ступеня вирішення проблем, активності та самовдосконалення, покращення навколишнього середовища [20].

Стиль виховання в сім'ї залежить від характеру емоційного ставлення батьків до дитини та внутрішньосімейних стосунків, ступеня психологічної спільності між батьками і дітьми та спрямованості виховного впливу. Це ціла система виховання, яка включає в себе усвідомлення мети виховання і його

завдань, цілеспрямоване застосування методів і прийомів, розуміння того, що можна і що не можна робити по відношенню до дитини. Іншими словами, стиль виховання - це сукупність прийомів, способів реалізації виховних впливів на основі поєднання індивідуальних факторів (особистісних особливостей, очікувань і уявлень тощо) [59, с. 592]. Кожен з батьків по-різному підходить до того, як він взаємодіє зі своїми дітьми та керує ними. Мораль, принципи та поведінка дитини, як правило, формуються під впливом цих стосунків.

У психологічних дослідженнях виділяють такі параметри батьківсько-дитячої взаємодії: відкидання - прийняття (О.І. Захаров, А.Ю. Варга), автономія - контроль (Е. Schaefer, Е. McCobie та ін.), почуття права (Е. McCobie), ступінь емоційної близькості, прихильності (Боулбі та ін.), суворість (Е. Маккобі), послідовність - непослідовність (О.І. Захаров та ін.), ступінь захищеності, повнота задоволення потреб дитини, ступінь вимогливості до дитини, ступінь нестабільності стилю (Е.Г. Ейдемільер, А.Є. Личко) тощо. Певні стилі виховання є результатом взаємозв'язку між цими параметрами.

Батьки мають різні стилі виховання, а саме: виражають свою прихильність до дитини, враховують її потреби і висувують свої вимоги, контролюють їх виконання.

Д. Бомбринд запропонував класифікацію стилів виховання, яка включає 3 типи: авторитетний, авторитарний і прогресивний.

Переважає більшість сучасних західних досліджень на цю тему обмежується встановленням зв'язку між стилем виховання і поведінкою дитини.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених дає можливість визначити найбільш поширені форми дитячо-батьківських відносин: демократичний, «емоційна дистанція», авторитарний, авторитетний, дитиноцентричний, ліберальний, індіферентний та хаотичний.

Демократичний стиль характеризується наявністю комфорту в сім'ї: гармонійні стосунки між батьками і дитиною, взаємна повага і підтримка, ставлення до дитини як до окремої особистості, урахування її індивідуальних особливостей, потреб. Високий рівень контролю у сім'ї поєднуються з визнанням і заохоченням індивідуальності дитини. У сім'ї панують демократичні взаємостосунки: батьки не використовують фізичні покарання і психологічні приниження, утримуються від проявів агресії й неповаги, використовують методи переконання та заохочення [18, с. 36]. Отже, демократичний стиль виховання - це підхід до виховання дітей, який передбачає активну участь батьків у вихованні, ураховуючи потреби та думки дітей, та спирається на принципи демократії та рівноправ'я. В демократичному стилі виховання діти вважаються рівними учасниками процесу. Батьки слухають їхні думки та думки і враховують їхні побажання та інтереси. Батьки і діти ведуть відкрите спілкування і співпрацюють над вирішенням питань і конфліктів. Діти відчувають, що можуть вільно висловлювати свої думки та побажання. Демократичний підхід надає дітям можливість приймати рішення і відчувати себе відповідальними за свої дії. Батьки сприяють розвитку автономії та самостійності дітей. Батьки пояснюють свої рішення дітям і проводять раціональні обговорення, де аргументи та докази важливі для прийняття рішень. Батьки допомагають дітям розвивати навички критичного мислення та прийняття рішень, навчаючи їх аналізувати ситуації і вибрати найкращий варіант дій. Діти вчаться, що помилки є нормальною частиною життя і можуть бути можливістю для вчитися та розвиватися. Батьки виявляють вдумливість і емоційну підтримку у вихованні дітей. Вони розуміють та враховують емоції дітей. Демократичний стиль виховання також включає в себе встановлення правил та меж, які діти повинні дотримувати. Однак це робиться з урахуванням думок і потреб дітей. В цілому, демократичний стиль виховання сприяє розвитку самостійних, відповідальних і соціально компетентних дітей, які відчувають себе

повноцінними учасниками родинного життя. Він також сприяє позитивним відносинам між батьками та дітьми, сприяючи взаєморозумінню та підтримці.

Далі проаналізуємо авторитетний стиль виховання. Авторитетне батьківство зазвичай розвиває близькі, турботливі стосунки зі своїми дітьми. Вони мають чіткі вказівки щодо своїх очікувань і пояснюють свої причини, пов'язані з дисциплінарними діями. Дисциплінарні методи використовуються як спосіб підтримки, а не покарання. Діти не тільки можуть брати участь у формуванні цілей та очікувань, але й часто та на належному рівні спілкуються між батьками та їхніми дітьми. Загалом, такий стиль виховання призводить до найздоровіших результатів для дітей, але вимагає багато терпіння і зусиль з обох сторін.

Авторитетне батьківство призводить до того, що діти стають впевненими в собі, відповідальними та здатними до саморегуляції. Вони можуть ефективніше керувати своїми негативними емоціями, що призводить до кращих соціальних результатів та емоційного здоров'я. Оскільки такі батьки також заохочують незалежність, їхні діти дізнаються, що вони здатні досягати цілей самостійно. Це призводить до того, що діти виростають з більш високою самооцінкою. Крім того, такі діти мають високий рівень академічних досягнень і шкільної успішності [78]. Згідно з дослідженням Баумрінд про стилі виховання, діти авторитетних батьків, як правило, виглядають щасливими і задоволеними; більш незалежними; більш активними; у них вища академічна успішність; висока самооцінка; компетентні соціальні навички; краще психічне здоров'я - менше депресії, тривоги, спроб самогубства, правопорушень, вживання алкоголю та наркотиків; менше схильності до насильства; розвиток надійної прив'язаності; хороші стосунки між батьками та дітьми [70].

Емоційна дистанція - це психологічна концепція, яка визначає відстань або ступінь емоційного відділення між особою та іншою особою чи ситуацією. Це поняття може виявлятися в різних контекстах і мати різний характер. Ось кілька аспектів емоційної дистанції: міжособистісна емоційна дистанція може

вказувати на те, наскільки людина відчуває емоційну близькість або віддаленість від інших. Це може бути важливим у взаємодії з різними людьми, включаючи родину, друзів, колег тощо. Емоційна дистанція від самого себе: Іноді люди можуть створювати емоційну дистанцію від своїх власних почуттів чи подій. Це може бути спосіб захисту від стресу чи негативних емоцій. Емоційна дистанція може мати як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, вона може допомагати людям залишатися об'єктивними та уникати надмірної емоційної втягнутості. З іншого боку, велика емоційна дистанція може створювати бар'єри в комунікації та взаєморозумінні [56, с. 122].

Емоційне ставлення батьків до дитини є основою, яка закладає підґрунтя її подальшого особистісного розвитку. В континуумі емоційних ставлень батьків до дитини виокремлюються варіанти від безумовно позитивного до відверто негативного полюса:

- Відкрите емоційне відторгнення дитини.
- Умовне емоційне прийняття.
- Безумовне емоційне прийняття дитини.
- Приховане емоційне відторгнення.
- Індиферентне ставлення.
- Амбівалентне емоційне ставлення до дитини [59, с. 593].

Авторитарний стиль виховання характеризується високим рівнем вимогливості до дитини, покаранням невдач, жорстоким контролем, втручанням в особистий простір дитини, пригніченням індивідуальності дитини силою. Особа яка, схильна до вибору авторитарного стилю виховання, має тенденції до ігнорування думки дитини та її прав на самопрояви. Авторитарний стиль виховання має на увазі рішення конфліктів методом «батога і пряника», заборонами і погрозами, а не знаходженням компромісного рішення [36]. Діти, які ростуть з авторитарними батьками, зазвичай є вихованими через наслідки поганої поведінки. Крім того, вони краще дотримуються точних інструкцій, необхідних для досягнення мети. Такий стиль виховання може призвести до того, що діти з підвищеним рівнем

агресії можуть бути сором'язливими, соціально невмілими і нездатними приймати власні рішення. Ця агресія може залишатися неконтрольованою, оскільки їм важко керувати гнівом, оскільки вони не отримували належних вказівок. Вони мають низьку самооцінку, що ще більше посилює їхню нездатність приймати рішення. Суворі батьківські правила та покарання часто впливають на те, що дитина починає бунтувати проти авторитетів, коли дорослішає [78]. Діти авторитарних батьків, як правило, мають гірші результати, ніж діти авторитетних батьків. Їм частіше притаманні такі характеристики: нещаслива вдача; менш незалежні; невпевненість у собі; низька самооцінка; більш бунтівна поведінка; більше проблем з поведінкою; менше навичок емоційної регуляції та більше дитячих істерик; гірша академічна успішність; гірша соціальна компетентність; схильність до інтерналізації поведінки та психічних проблем; зловживання психоактивними речовинами; гірші навички подолання труднощів; схильність до депресії [20].

Індиферентний стиль виховання характеризуються відсутністю теплоти в ставленні до дитини, зневажливим відношенням, ігноруванням її емоційних потреб [70]. Індиферентний стиль батьківського виховання, як зазначає Л. Тарасюк, відрізняється низьким контролем за поведінкою дітей і відсутністю теплоти і сердечності у стосунках з ними. Батьки, яким властивий індиферентний стиль поведінки, не встановлюють обмежень для своїх дітей або внаслідок нестачі інтересу й уваги до дітей, або внаслідок того, що виклики повсякденного життя не залишають їм часу і сил на виховання дітей. Якщо байдужість батьків поєднується з ворожістю, дитини ніщо не утримуватиме від того, щоб дати волю своїм найбільш руйнівним імпульсам і проявити схильність до делінквентної поведінки [46]. Діти, чий батьки не беруть участі у вихованні, мають найгірші результати серед усіх стилів виховання: погана шкільна успішність; вони більш імпульсивні; не здатні до саморегуляції емоцій; стикаються з більш делінквентною поведінкою та проблемами залежності; мають більше психічних проблем - наприклад, суїцидальну

поведінку у підлітків; схильні до зловживання наркотиками або алкоголізму [70].

Ліберальний стиль виховання передбачає тактику невтручання, що базується на байдужості та незацікавленості в проблемах дитини. Спільними характеристиками ліберального та авторитарного стилів виховання є дистанційованість, відсутність довіри, ізоляція, відчуження та демонстративне підкреслення домінуючої позиції батьків [74]. Прояви ліберального стилю виховання різноманітні. Порівняно з іншими стилями, ліберальний стиль вважається відстороненим, відчуженим, байдужим, хаотичним тощо. За ліберальним стилем виховання батьків зазвичай ховаються такі явища: недостатнє прийняття дитини, відстороненість, недостатня увага до дитини, відсутність батьківського контролю, байдужість до справ, успіхів і благополуччя дитини, відсутність позитивних почуттів з боку батьків. У цьому випадку навіть позитивні сторони ліберального стилю виховання - демократичність і партнерська орієнтація - втрачають свою цінність і проявляються у спотворених формах, таких як вседозволеність; відсутність контролю; дистанціювання; створення ситуацій, в яких дитина змушена приймати «дорослі» рішення, неприродні для її віку тощо [35, с. 5]. Поблажливі батьки, як правило, теплі, турботливі і зазвичай мають мінімальні очікування або взагалі не мають їх. Вони нав'язують своїм дітям обмежені правила. Спілкування залишається відкритим, але батьки дозволяють дітям самостійно вирішувати проблеми. Такий низький рівень очікувань зазвичай призводить до того, що вони рідко застосовують дисципліну. Вони поведуться більше як друзі, ніж батьки. Обмеженість правил може призвести до того, що у дітей формуються нездорові харчові звички, особливо щодо перекусів. Це може призвести до підвищеного ризику ожиріння та інших проблем зі здоров'ям у подальшому житті дитини. Дитина також має багато свободи, оскільки сама вирішує, коли їй лягати спати, чи робити домашнє завдання і коли, а також скільки часу проводити за комп'ютером і телевізором. Така свобода може призвести до інших негативних звичок, оскільки батьки не

надають достатніх вказівок щодо поміркованості. Загалом, діти поблажливих батьків зазвичай мають певну самооцінку і пристойні соціальні навички. Однак вони можуть бути імпульсивними, вимогливими, егоїстичними і їм бракує саморегуляції [78]. Діти поблажливих батьків, як правило, мають гірші результати, ніж діти авторитетних або авторитарних батьків і їм притаманні такі характеристики: не можуть дотримуватися чітких правил; в них погана емоційна регуляція; брак самоконтролю; проблемна поведінка, наприклад, агресія; нижча впевненість у собі; егоцентричні тенденції; більше проблем у стосунках та соціальній взаємодії; пов'язані з амбівалентною прихильністю [70].

Варто проаналізувати і гіперопікувальний стиль виховання. Батьки з гіперопікою емоційно прив'язуються до своєї дитини і роблять все можливе, щоб вона відчувала те саме. Вони намагаються виконувати всі бажання дитини, захищати її від труднощів і навіть робити за неї те, що повинні робити самі. Вони не схвалюють активність та ініціативність дитини. Іншими словами: Прагнучи зробити якнайкраще, дорослі обмежують волю і самостійність дитини, що гальмує її розвиток. Адже якщо дитину постійно оберігати, опікати, контролювати і придушувати її бажання і дії, вона виростає безпорадною, пасивною і безініціативною. Парадокс гіперопіки полягає в тому, що важлива емоційна близькість з дитиною може стати тягарем як для дитини, так і для дорослих на довгі роки, а то й на все життя, або навіть призвести до психологічної залежності [35, с. 5]. Таким чином, гіперопікувальний стиль виховання - це підхід до виховання дітей, в якому батьки вкрай переймаються добробутом та безпекою своїх дітей та намагаються контролювати кожний аспект їхнього життя. Цей стиль виховання може бути викликаним занадтою стурбованістю та переживаннями з боку батьків. Цей стиль виховання може мати негативний вплив на розвиток дітей, оскільки він може призводити до надмірного стресу, тривоги та обмеження їхньої незалежності. Діти можуть вирости зі страхом перед власними діями та рішеннями. Важливо збалансувати занадтої стурбованість

та перейманість з наданням дітям можливості самостійно вчитися і розвиватися.

Формування та розвиток емоційної сфери дитини молодшого шкільного віку залежить від стилю виховання, який панує вдома. Авторитетний стиль виховання призводить до найбільш гармонійного та всебічного розвитку особистості дитини. Особистості, які зростають у таких сім'ях, характеризуються [64]:

- висока самооцінка, самоприйняття, самоконтроль;
- уміння самостійно приймати рішення і відповідати за свої вчинки;
- ініціативність та цілеспрямованість;
- уміння будувати близькі і доброзичливі відносини з оточуючими;
- здатність домовлятися, знаходити компромісні рішення;
- наявність власної думки і здатність вважатися з думкою оточуючих.

Наслідками індеферентного стилю сімейного виховання будуть [8]:

- можливий розвиток у дітей емоційної відчуженості, тривожності, замкнутості і недовіри до оточуючих;
- небезпека залучення дітей в асоціальні групи, оскільки батьки не здатні контролювати їх вчинки;
- безвідповідальність і невпевненість індивіда;
- висока сила волі, прояви творчого потенціалу, активність, просоціальність (як високий рівень компенсаторності особистості).

Для індивідів, вихованих в сім'ях з ліберальним стилем виховання, характерні наступні індивідуальні особливості та поведінкові прояви:

- незалежність індивіда;
- вміння проявляти себе, легкість самовираження індивіда;
- схильність до асоціальної поведінки;
- високий рівень (неадекватність) самооцінки;
- нездатність до близькості й прихильності;
- низький рівень включеності в проблеми близьких.

Визначено систему наслідків вибору, кожного з існуючих стилів виховання, та, безпосередньо їх вплив на формування самооцінки індивіда:

- авторитетний стиль: висока самооцінка, самоприйняття, самоконтроль;
- авторитарний стиль: низький рівень домагань та занижена самооцінка;
- індиферентний стиль: можливий розвиток у дітей емоційної відчуженості, тривожності, замкнутості і недовіри до оточуючих або висока сила волі, прояви творчого потенціалу, активність, просоціальність (як високий рівень компенсаторності особистості);
- ліберальний стиль: високий рівень (неадекватність) самооцінки [1, с. 22].

Висновки до Розділу I

Встановлено, що дитячо-батьківська взаємодія - це процес взаємодії та комунікації між дітьми та їхніми батьками або опікунами. Цей взаємодійний процес визначається різними аспектами, такими як емоційна підтримка, комунікація, виховання та взаємодія у різних ситуаціях. Дитячо-батьківська взаємодія впливає на розвиток дітей, формує їхні погляди на світ, взаємини з іншими людьми та власну самооцінку. Вона може визначити емоційний клімат сім'ї та сформувати основи для подальших відносин у житті дитини.

Визначено, що дитячо-батьківська взаємодія впливає на адаптацію дитини в соціальному середовищі. Якщо ця взаємодія позитивна та підтримуюча, вона може сприяти успішній соціальній адаптації дитини. Позитивна дитячо-батьківська взаємодія створює емоційну безпеку для дитини. Це може зробити адаптацію до нових соціальних середовищ більш легкою, оскільки дитина відчуває підтримку та впевненість у своїй родині.

Встановлено психологічні особливості розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці. В цьому віці діти переживають значний розвиток в сфері емоційної регуляції, соціальних відносин та власної самосвідомості. Діти поступово розвивають здатність регулювати свої емоції, вчаться впізнавати, виражати та контролювати свої почуття. Діти молодшого шкільного віку починають розвивати навички спілкування з іншими, включаючи взаємодію з ровесниками та дорослими. Вони вчаться сприймати та розуміти емоції інших людей. Окрім цього, діти стають більш самосвідомими і розуміють свої сильні та слабкі сторони, вчаться впізнавати власні почуття та думки.

Відображено, що емоційний потенціал сім'ї грає важливу роль у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку. Сімейна атмосфера визначає рівень емоційної безпеки для дитини. Якщо сім'я створює позитивне та підтримуюче середовище, дитина відчуває емоційну безпеку, що сприяє позитивній самооцінці та впевненості.

Батьки, які виявляють емоційний інтелект та ефективно регулюють свої емоції, стають моделями для дітей. Діти спостерігають за поведінкою батьків та можуть копіювати їхні стратегії регулювання емоцій. Сімейна підтримка у стресових ситуаціях є важливою для формування стратегій подолання стресу та вирішення проблем.

Емоційний потенціал сім'ї має значущий вплив на формування поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку. Дитина повинна відчувати, що вона об'єкт любові та підтримки в сім'ї. Безпечне емоційне середовище стимулює формування позитивних поведінкових стратегій та впливає на віру в себе та свої можливості. Якщо в сім'ї встановлено позитивний зразок адекватної емоційної реакції на стресові ситуації, це сприяє формуванню позитивних стратегій у дитини. Спілкування з родинними членами надає дитині можливість розвивати соціальні навички та вчитися ефективно взаємодіяти з іншими. Емоційний потенціал сім'ї сприяє встановленню цінностей та переконань, які визначають позитивні орієнтації та стандарти поведінки дитини. Сім'я є важливим фактором у формуванні особистої ідентичності дитини, і її емоційний потенціал може визначати, наскільки позитивно дитина сприймає себе та інших. Загальносімейний емоційний клімат визначає, наскільки дитина відчуває підтримку, безпеку та визнання у своєму оточенні, що впливає на формування її поведінкових стратегій.

Всі ці аспекти взаємодії в сім'ї мають важливий вплив на формування емоційного і соціального благополуччя дитини молодшого шкільного віку. Емоційний потенціал сім'ї стає основою для подальших соціальних та психологічних аспектів життя дитини.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Обґрунтування обраних методик

З метою дослідження впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій нами було підбрано інформативний психологічний інструментарій для комплексного вивчення даної проблематики (рис. 2.1.).

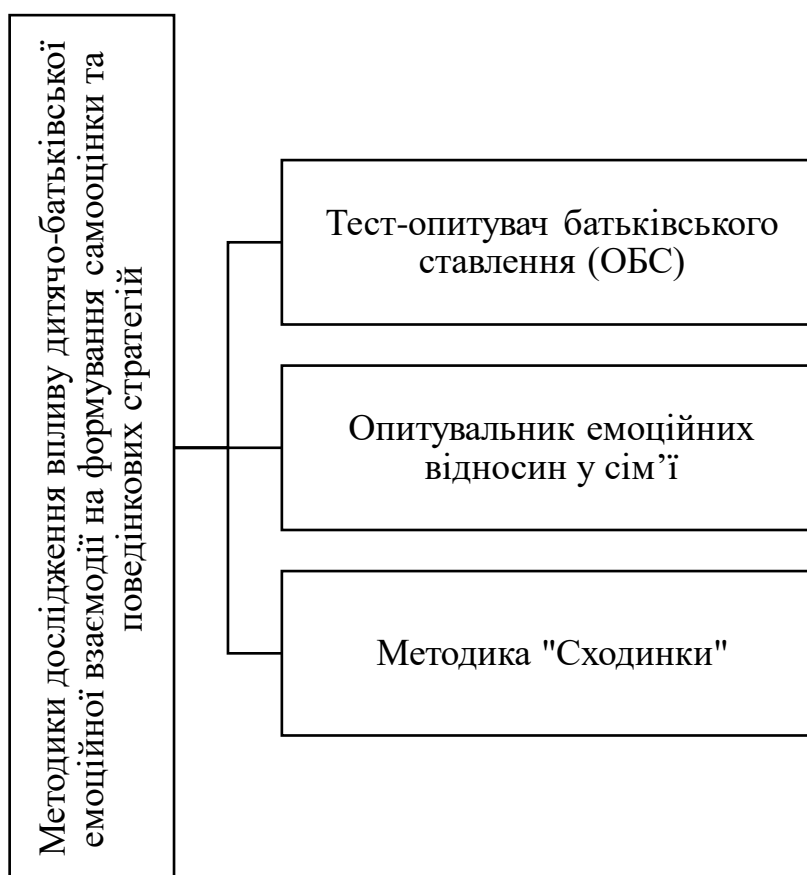


Рис. 2.1. Методики дослідження впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій. Джерело: Сформовано автором на основі [23; 33; 47].

З метою вивчення домінуючих типів батьківського ставлення до виховання дітей та спілкування з ними в нашому дослідженні використовувався тест-запитальник А. Варга, В. Століна.

Тест-опитувач батьківського ставлення (ОБС), автори якого А. Я. Варга, В. В. Столін, є методикою для діагностики ставлення батьків до своїх дітей. Цей тест дозволяє вивчати психологічні особливості батьківського підходу, їхні емоційні реакції та загальний стиль виховання. Такі тести часто використовуються в психології для оцінки взаємин в сім'ї та виявлення можливих проблем. Стиль виховання - визначення того, як батьки взаємодіють із своїми дітьми у різних ситуаціях та який стиль виховання вони використовують. Оцінка емоційного ставлення батьків до своїх дітей, виявлення можливих позитивних чи негативних емоцій. Вивчення того, як батьки реагують на труднощі та стресові ситуації у вихованні дітей. Оцінка загальної атмосфери та взаємин в сім'ї, визначення рівня взаєморозуміння та співпраці. Вивчення здатності батьків відчувати та розуміти емоції своїх дітей. Дослідження рівня комунікативних навичок батьків у спілкуванні з дітьми.

Результати опитувальника виражаються у п'яти шкалах:

1. Прийняття – відкидання дитини. Ця шкала виражає собою загальне емоційно позитивне (прийняття) чи емоційно негативне (відкидання) ставлення до дитини.
2. Кооперація. Ця шкала виражає прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояв із їхнього боку щирої зацікавленості та участь у її справах.
3. Симбіоз. Питання цієї шкали орієнтовані на те що, щоб з'ясувати, чи прагне дорослий до єднання з дитиною чи, навпаки, намагається зберегти між дитиною й собою психологічну дистанцію. Це – своєрідна контактність дитини та дорослої людини.
4. Контроль. Ця шкала характеризує те, як дорослі контролюють поведінку дитини, наскільки вони демократичні чи авторитарні у відносинах із нею.

5. Ставлення до невдач дитини. Ця шкала показує, як дорослі ставляться до здібностей дитини, до її переваг та недоліків, успіхів та невдач [47].

2. Опитувальник емоційних відносин у сім'ї. Розроблений Є.І. Захаровою [33] опитувальник спрямований на дослідження особливостей стосунків між батьками та дітьми. Текст опитувальника містить 66 тверджень та спрямований на виявлення виразності 11 параметрів емоційного взаємодії батьків і дитини, об'єднаних в три блоки.

1. Блок чутливості:

- здатність до співпереживання (3, 25, 47, 14, 36, 58).
- здатність сприймати стан дитини (1, 23, 45, 12, 34, 56);
- розуміння причин стану (13, 35, 57, 2, 24, 46).

2. Блок емоційного прийняття:

- орієнтація на стан дитини при побудові взаємодії (21, 43, 65, 10, 32, 54);
- почуття, що виникають у матері у взаємодії з дитиною (15, 37, 59, 4, 26, 48);
- прагнення до тілесного контакту (19, 41, 63, 8, 30, 52);
- емоційний фон взаємодії (7, 29, 51, 18, 40, 62).
- безумовне прийняття (5, 27, 49, 16, 38, 60);
- ставлення до себе, як до батька чи матері (17, 39, 61, 6, 28, 50);

3. Блок поведінкових проявів емоційної взаємодії:

- надання емоційної підтримки (9, 31, 53, 20, 42, 64);
- вміння впливати на стан дитини (11, 33, 55, 22, 44, 66).

3. Методика «Сходинок» [23]. Дослідження самооцінки за допомогою тесту «Сходинок» полягало в тому, що дітям пропонували графічне зображення драбинки, що складається з 7 сходинок. Їм належало визначити, куди їх поставлять мама і вихователь, і на яку сходинку він би поставив себе сам. Вибір сходинок давав змогу судити про рівень самооцінки дитини.

Отже, з метою дослідження впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій нами було

підібрано інформативний психологічний інструментарій для комплексного вивчення даної проблематики: Тест-опитувач батьківського ставлення (ОБС), автори якого А. Я. Варга, В. В. Столін; Опитувальник емоційних відносин у сім'ї (Є.І. Захарова); методика «Сходишки» (діагностика самооцінки).

2.2. Опис процедури дослідження

Емпіричне дослідження проводилося на базі Врадіївського ліцею №1 (Первомайський район, Миколаївська область). У вибірку дослідження увійшло 20 дітей молодшого шкільного віку (6-7 років), а також батьки дітей.

Оскільки в дослідженні брали участь і діти, і батьки, методики проводилися паралельно. Тест - опитувальник батьки виконували очно.

Мета дослідження: емпірично дослідити проблему впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій.

Гіпотеза: вплив дитячо-батьківською емоційної взаємодії на самооцінку та поведінкові стратегії дітей молодшого шкільного віку.

Стиль дитячо-батьківської взаємодії зумовлює поведінку батьків, способи спілкування з дитиною, а також сімейну атмосферу, що може позначатися на благополуччі психологічного розвитку дітей. Нині саме на сім'ю, на батьків більшою мірою покладено питання виховання і забезпечення розвитку гармонійної та благополучної дитини. Ця проблематика має достатню наукову розробленість, але інтерес до вивчення питання про те, чи позначається стиль взаємодії на психологічному благополуччі дітей молодшого шкільного віку, не втрачається і є актуальним. Молодший шкільний вік супроводжується подальшим розвитком і якісними змінами психічних процесів. Дитина продовжує опановувати дедалі складніші форми людських взаємовідносин і різних видів діяльності, стає більш самостійною та ініціативною, але водночас потребує емоційної підтримки з боку дорослих. І від того, якого стилю взаємодії дотримуватимуться батьки, залежатиме настрій дитини, її самопочуття,

психологічне благополуччя, ставлення до батьків, соціальне становище в групі однолітків, подальше формування особистості та успішний перехід до наступного вікового періоду. Було зроблено припущення про те, що найважливішим компонентом взаємодії, що безпосередньо впливає на формування у дітей молодшого шкільного віку почуття психологічного благополуччя, є прийняті в сім'ї стилі дитячо-батьківської взаємодії.

Для перевірки робочої гіпотези нами було поставлено такі завдання:

- організувати групу респондентів;
- підібрати методи і методики дослідження;
- провести діагностичне дослідження самооцінки дітей молодшого шкільного віку і типу батьківського ставлення;
- провести дослідження зв'язку дитячо-батьківських стосунків із самооцінкою дітей молодшого шкільного віку.
- проаналізувати отримані дані за допомогою математичного статистичного методу кореляційного аналізу з використанням коефіцієнта Спірмена;
- подати психологічну інтерпретацію та аналіз результатів;
- сформулювати висновки.

Проведене емпіричне дослідження включало 3 етапи:

1. Підготовчий етап - на цьому етапі передбачався підбір методик для дослідження, підбір групи випробовуваних.
2. Діагностичний етап - передбачав проведення діагностики дитячо-батьківської емоційної взаємодії.
3. Аналітичний етап - передбачав проведення якісного та кількісного, а також статистичного аналізу та подальшої інтерпретації отриманих даних.

Дослідження проводилося таким чином:

На першому підготовчому етапі проводився підбір методик для дослідження, а також проводився підбір групи випробовуваних. Підбір методик відбувався відповідно до теоретичного дослідження проблеми, відповідно до основних положень. Також під час підбору методик

враховувалася надійність і валідність методик, для забезпечення достовірності отриманих результатів.

Другий етап роботи - діагностичний етап - передбачав проведення діагностики дитячо-батьківської емоційної взаємодії.

Для проведення емпіричного дослідження було обрано місце, знайоме дітям (їхня група), що сприяло зменшенню в них напруження та більшій включеності в процес дослідження. Час проведення дослідження було обрано таким чином, щоб випробовувані були в нормальному психологічному та фізичному стані, не були стомлені або збуджені. Таким чином, було обрано середину тижня (середа, четвер) і час (9.50-10.35). Для будь-якого дослідження (емпіричного зокрема) важливим є характер ставлення випробовуваного до дослідження, наявність бажання виконувати запропоновані завдання. З цієї метою перед початком дослідження було здійснено знайомство з випробовуваними, встановлено контакт, що сприяло створенню позитивного настрою та викликало інтерес і бажання випробовуваних узяти участь у виконанні запропонованих завдань.

У своїй роботі ми виходили з того, що дослідник тією чи іншою мірою неминуче впливає на перебіг роботи, яку проводять: його зовнішній вигляд, одяг, манера спілкування, ставлення до випробовуваного та багато іншого - все може вплинути на обстановку дослідження. З урахуванням перерахованого вище ми дотримувалися таких правил:

- одяг дослідника не мав бути яскравим, привертати увагу (щоб не відволікати дітей від виконання завдання);
- досліднику важливо було не виявляти свого поганого настрою, втоми, заклопотаності та інших негативних станів;
- ставлення до випробовуваних мало бути доброзичливим і зацікавленим.

Інструкції до виконання склалися на стадії планування емпіричного дослідження з урахуванням вимог чіткості, стислості та однозначності їх формулювання. Під час проведення дослідження всі необхідні дані

протоколювалися. Згодом дані протоколів використовували під час оцінювання результатів проведеного дослідження.

Після проведеної діагностики робота перейшла на третій етап - аналітичний, який передбачав проведення аналізу та інтерпретації отриманих даних. На цьому етапі роботи дані опрацьовували відповідно до інструкцій методик, а потім дані групували у зведені таблиці. Після цього проводився підрахунок наявності тієї чи іншої якості, властивості у випробовуваних, а також проводилося виявлення залежностей між досліджуваними змінними за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмана. Після закінчення кількісного опрацювання було проведено якісне опрацювання даних. Результати якісного та кількісного опрацювання даних подано далі в підпунктах 3.1.-3.3.

Висновки до Розділу II

Відображено, що з метою емпірично дослідити проблему впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій нами було підбрано інформативний психологічний інструментарій для комплексного вивчення даної проблематики: Тест-опитувач батьківського ставлення (ОБС), автори якого А. Я. Варга, В. В. Столін; Опитувальник емоційних відносин у сім'ї (Є.І. Захарова); методика «Сходінка».

Тест-опитувач батьківського ставлення (ОБС), розроблений А. Я. Варгою та В. В. Століним, є методикою для діагностики батьківського ставлення. Цей тест допомагає вивчати та оцінювати внутрішній світ батьків, їхні відносини з дітьми та особистість загалом. Основна мета тесту - з'ясувати емоційно-особистісні характеристики батьківського ставлення. Тест дозволяє отримати більш глибоке розуміння внутрішніх переконань і емоційних реакцій батьків, що може бути корисним для вивчення впливу батьківського ставлення на психологічний стан та розвиток дітей.

Опитувальник емоційних відносин у сім'ї (Є.І. Захарова) спрямований на дослідження параметри емоційної взаємодії батьків і дитини: здатність виражати свої емоції та реагувати на емоції дитини; врахування емоційного стану своєї дитини; здатність батьків регулювати власні емоції. Використання позитивного підкріплення; здатність батьків приймати та поважати різноманітність емоцій та індивідуальності своєї дитини та ін. Ці параметри взаємодії забезпечують емоційну безпеку та підтримку, сприяючи здоровому емоційному розвитку дитини.

Методика «Сходінка» спрямована на виявлення рівня сформованості самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Дослідження самооцінки за допомогою тесту «Сходінка» полягало в тому, що дітям пропонували графічне зображення драбинки, що складається з 7 сходинок. Їм належало визначити, куди їх поставлять мама і вихователь, і на яку сходинку дитина

поставила б сама себе. Вибір сходинок давав змогу судити про рівень самооцінки дитини.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Врадіївського ліцею №1 (Первомайський район, Миколаївська область). У вибірку дослідження увійшло 20 дітей молодшого шкільного віку (6-7 років), а також батьки дітей.

Проведене емпіричне дослідження включало 3 етапи: підготовчий етап - на цьому етапі передбачався підбір методик для дослідження, підбір групи випробовуваних; діагностичний етап - передбачав проведення діагностики; аналітичний етап - передбачав проведення якісного та кількісного, а також статистичного аналізу та подальшої інтерпретації отриманих даних.

РОЗДІЛ III

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКОЇ ЕМОЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ТА ПОВЕДІНКОВИХ СТРАТЕГІЙ

3.1. Дослідження стилю сімейного виховання батьків за методикою А. Варги і В. Століна

Одним із завдань дослідження було таке: охарактеризувати переважаючі типи дитячо-батьківських стосунків у респондентів. З цією метою було проведено обстеження за методикою діагностики батьківських стосунків, розробленою А.Я. Варга і В.В. Століна. Враховувалося те, що високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

- прийняття/відкидання (відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини);
- соціальна бажаність або кооперація;
- симбіоз (відображає ступінь міжособистісної дистанції у спілкуванні з дитиною);
- гіперсоціалізація (контроль)(відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини);
- інфантилізація або «маленький невдаха» (відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьками).

У результаті опрацювання даних, в табл. 3.1. було представлено розподіл учасників дослідження залежно від вираженості в них типу батьківського ставлення.

Таблиця 3.1.

Співвідношення інтегрального емоційного ставлення до дитини

Шкала «Прийняття- Відкидання»	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення

Високий	38	76%
Середній	12	24%
Низький	-	-

З таблиці 3.1 бачимо, що 76% батьків приймають свою дитину такою, якою вона є, батьки прагнуть проводити багато часу разом із дитиною, схвалюють її інтереси та плани. Інші 24% батьків так само поважають своїх дітей і поділяють її інтереси.

Таблиця 3.2.

Співвідношення соціально бажаного образу батьківського ставлення

Шкала «Кооперація»	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення
Високий	5	10
Середній	45	90
Низький	-	-

З таблиці 3.2. видно, що 90% батьків зацікавлені у справах і планах дитини, цікавляться, намагаються в усьому допомогти дитині, співчують їй. Батьки заохочують ініціативу та самостійність своєї дитини. Ще 10% батьків зацікавлені у своїй дитині, але на більш вищому рівні. Для них характерно таке: батьки зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються в усьому допомогти дошкільнику, співчують йому. Вони високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність молодшого школяра, поділяють його захоплення, намагаються бути з ним на рівних, відчувають до дитини почуття прихильності. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його точку зору в спірних питаннях.

Таблиця 3.3.**Співвідношення міжособистісної дистанції у спілкуванні з дитиною**

Шкала «Симбіоз»	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення
Високий	19	38%
Середній	27	54%
Низький	4	8%

З таблиці 3.3. можна зробити висновок про те, що 38% батьків прагнуть симбіотичних стосунків із дитиною на вищому рівні, 54% батьків відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчують тривогу за дитину, яка їм здається маленькою і беззахисною. Негативним моментом цього типу стосунків є те, що часто зі своєї волі батьки не надають дитині самостійності. При цьому, їм подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити багато часу разом із нею, схвалюють її інтереси та плани. У решти 8% батьків немає особливого прагнення до встановлення єдиного емоційно-смыслового простору у стосунках із дитиною.

Таблиця 3.4.**Співвідношення форми та напрямку контролю за поведінкою дитини**

Шкала «Авторитарна гіперсоціалізація»	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення
Високий	7	14%
Середній	40	80%
Низький	3	6%

З таблиці 3.4 видно, що у 14% батьків чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху і

дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі зрозуміти та підтримати її точку зору. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху та дисципліни. Часто можуть застосовувати покарання за найменші провини, неуспішність, невідповідність їхнім очікуванням. Вони пильно стежить за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями. Прагнуть контролювати життя школяра, вважаючи, що дитина не повинна мати секретів від них. 80% батьків не намагаються нав'язати свою думку дитині, батьки хочуть бути корисними для своєї дитини, не вимагаючи від дитини жорсткої дисципліни і беззастережного послуху.

Решта 6% батьків мають низький показник за шкалою «Контроль», що свідчить про те, що контроль за діями дитини з боку дорослої людини практично відсутній.

Таблиця 3.5.

Співвідношення особливостей сприйняття і розуміння дитини батьками

Шкала «Маленька невдаха»	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення
Високий	-	-
Середній	5	10
Низький	45	90

З таблиці 3.5 бачимо, що 90% батьків набрали за цією шкалою низький бал, а це свідчить про те, що невдачі дитини дорослий вважає випадковими і продовжує вірити в неї. Решта 10% батьків не вважають свою дитину невдахою, з розумінням ставляться до її інтересів і бажань.

Серед учасників дослідження немає тих батьків, у спілкуванні з дитиною у яких домінує інфантилізація, високих значень за цією шкалою не було отримано. Це свідчить про те, що більшість респондентів адекватно оцінюють здібності дитини відповідно до її віку відповідно, не вважають вихованця

маленьким, непристосованим і неуспішним. Вони серйозно ставляться до інтересів, захоплень, думок і почуттів молодшого школяра.

Залежно від типу батьківського ставлення розподіл сімей відображено в табл. 3.6. та на рис. 3.1.

Таблиця 3.6.

Розподіл сімей залежно від типу батьківського ставлення

Шкала	К-ть респондентів	Відсоткове співвідношення
Прийняття/відхилення	25	50
Кооперація	7	14
Симбіоз	8	16
Авторитарна гіперсоціалізація	8	16
Маленький невдаха	2	4

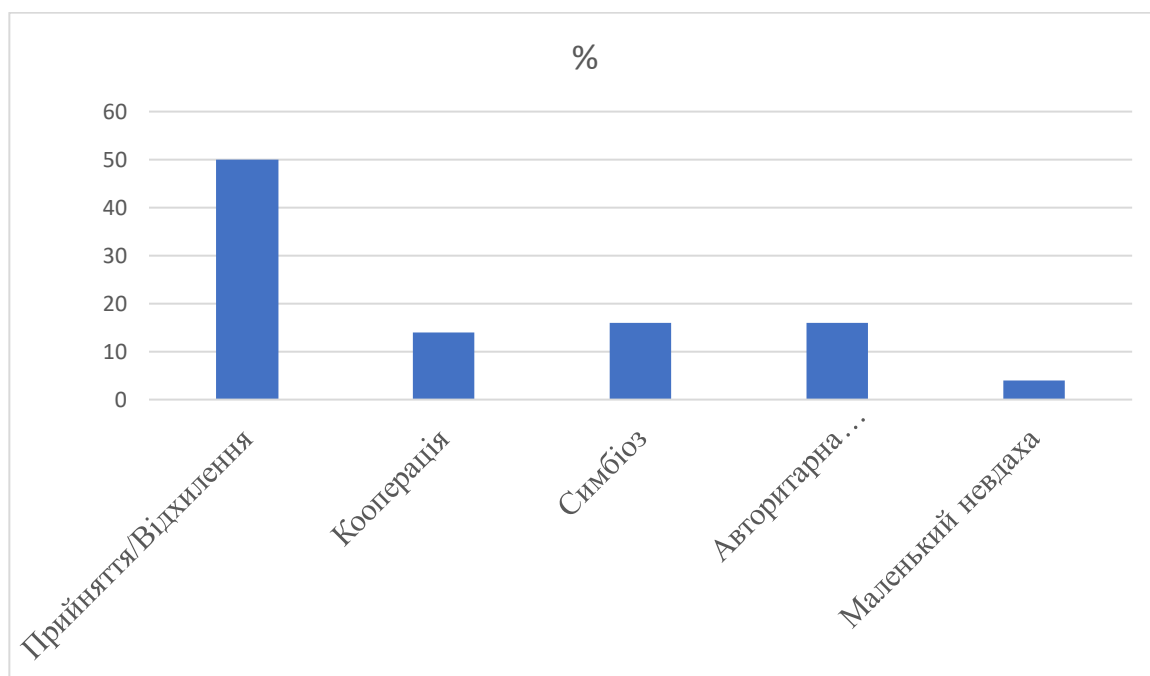


Рис. 3.1. Розподіл сімей залежно від типу батьківського ставлення

Отже, домінуючим типом батьківського ставлення є прийняття/відхилення (50%). Більшість батьків приймають своїх дітей такими,

які вони є, з усіма їхніми особливостями, які позитивними, так і негативними. Батьки виражають свою любов і прийняття, незалежно від того, чим займається або якою є їхнє дитя. Такі батьки приймають та розуміють індивідуальність своїх дітей, дозволяючи їм розвивати власний характер, інтереси та цінності. Батьки цінують та підтримують досягнення своїх дітей, сприяючи їх розвитку та самостійності. Діти відчують себе прийнятими у якості повноцінних членів сім'ї, що сприяє формуванню здорового сімейного клімату.

Тип кооперація зафіксовано у 14% батьків, це свідчить про те, що не всі батьки розуміють важливість взаємодії, спрямованої на спільне досягнення цілей, розвиток взаєморозуміння та сприяння позитивному емоційному клімату в родині. В таких батьків не розвинена спільна діяльність з дітьми, відсутня відкрита і взаємна комунікація з дітьми. Такі батьки менше проявляють взаєморозуміння та кооперацію та не створюють позитивну модель для своїх дітей.

Тип «симбіоз» притаманний 16% батькам. Це означає, що у батьків та дітей не розвинені глибокі та позитивні емоційні зв'язки. Для таких батьків не характерна взаємна підтримка і піклування, що можуть сприяти здоровому розвитку та емоційному благополуччю.

Для 16% батьків характерна авторитарна гіперсоціалізація. Це означає, що виховання дитини відбувається в суворому, авторитарному стилі, а соціальне середовище надмірно впливає на формування її особистості. Батьки намагаються нав'язати дитині певні соціальні ролі та стандарти. Велика кількість соціальних вимог та очікувань від батьків призводить до високого рівня стресу для дитини.

Тільки 4% батьків притаманний тип «маленький невдаха», що свідчить про те, що батьки враховують індивідуальні потреби та можливості дитини, а також її вікові характеристики.

3.2. Дослідження емоційних відносин у сім'ї за методикою Є.І. Захарової

Під час аналізу результатів, отриманих за допомогою методики «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» Є. І. Захарової, виділено три блоки ступеня вираженості різних характеристик емоційної взаємодії батьків та дітей: блок емоційної чутливості, блок емоційного прийняття, блок поведінкових проявів емоційної взаємодії (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

Емоційна взаємодія батьків та дітей

Характеристика взаємодії	Мінімальне середнє значення	Максимальне середнє значення	Відсоткове співвідношення присутності	Відсоткове співвідношення відсутності
Перший блок				
Здатність сприймати дитину	3,7	4,2	75%	35%
розуміння причин стану	3,2	3,8		
здатність до співпереживання	2,8	3,3		
Другий блок				
почуття, що виникають у матері у взаємовідносинах з дитиною	3,3	3,9	63%	37%
безумовне прийняття	3,2	3,8		
ставлення до себе як до батьків	3,1	3,8		

переважаючий емоційний фон взаємодії	3,0	3,7		
Третій блок				
прагнення до тілесного контакту	3,3	4,0	69%	31%
надання емоційної підтримки	2,8	3,5		
орієнтація на стан дитини при побудові взаємодії	2,3	2,9		
вміння впливати на стан дитини	3,2	3,8		

Виходячи з отриманих результатів, можна зробити такі висновки: більша частина нашої вибірки демонструє тепле емоційне ставлення взаємодії зі своєю дитиною. Так високий і середній рівень чутливості проявляють 75% батьків, а 35% опитаних батьків, які отримали бал нижчий за середній, можна охарактеризувати, як батьки з низьким ступенем чутливості у взаємодії зі своєю дитиною.

Емоційне прийняття своєї дитини демонструють 63% батьків і 37% не демонструють безумовного емоційного прийняття.

Поведінковий прояв взаємодії з дитиною проявляє 69% сімей, при цьому 31% не ефективні в поведінкових проявах взаємодії з дитиною.

До блоку чутливості включені такі компоненти: здатність матері сприймати емоційний стан дитини; розуміння причин цього стану; емпатія як здатність до співпереживання.

Аналізуючи результати, які відображені в таблиці 2.7. за блоком чутливості, ми бачимо, що найнижчий показник - емпатія. Можливо, низька здатність до співпереживання спричинена тим, що зайнятість батьків своєю

професійною діяльністю не дає їм змоги швидко і надовго включатися в життя дитини. Емоційні сторони ігрової діяльності, спілкування залишаються поза увагою. У них не вистачає часу разом із дитиною сміятися, засмучуватися, співчувати під час читання книжки, перегляду мультфільму. Батьки не грають разом із дитиною в сюжетно-рольові, дидактичні, настільно-друковані, рухливі ігри.

За даними дослідження, відзначається також дефіцит чутливості батьків до своїх дітей. Це означає, що в даній вибірці батьки не вміють або не хочуть показувати дитині свої почуття, емоції, переживання. Як наслідок - діти, не відчуючи емоційної підтримки батьків у своєму житті, перестануть розпізнавати емоції інших людей і не хотітимуть показувати свій спектр емоційних переживань іншим дітям і близьким дорослим людям.

Блок емоційного прийняття складають такі компоненти: почуття, що виникають під час емоційної взаємодії з дитиною; безумовне її прийняття; ставлення до себе як до батьків; переважаюче тло емоційної взаємодії. Аналізуючи показники емоційної сторони взаємодії батьків із дітьми за цим блоком, можна зазначити, що в середньому найнижчим показником є ставлення до себе як до батьків. Це свідчить про те, що батьки недооцінюють себе в цьому аспекті. Батьки не показують своїм дітям, що вони можуть відчувати, засмучуватися, любити, плакати. Вони не замислюються про те, що дитина сприймається ними безумовно, вони її люблять як ідеал, що не піддається оцінці та змінам.

У матерів спостерігається дефіцит за блоком емоційного прийняття себе як батька. Пояснюється це тим, що емоційно матері не показують дітям те, що їм подобається бути мамами, що вони радіють, пишаються тим, що в них є такі чудові діти.

До блоку поведінкових проявів емоційної взаємодії батьків із дітьми входять чотири компоненти: прагнення до тілесного контакту; надання емоційної підтримки; орієнтація на стан дитини під час побудови взаємодії;

вміння впливати на дитину при побудові взаємодії дитини під час побудови взаємодії.

Аналіз розподілу результатів за блоком емоційного прийняття показує, що тут найнижчий показник - орієнтація на стан дитини. Дані свідчать про те, що батьки не вміють «зчитувати», адекватно сприймати емоційні стани своїх дітей, вибудовувати емоційний бік взаємодії стосунків із дитиною.

Таким чином, дефіцит у блоці емоційної чутливості спостерігається у багатьох батьків. Цей факт свідчить про труднощі сім'ї у сприйнятті та розумінні емоційного стану дитини.

3.3. Дослідження самооцінки дітей за методикою «Сходишки»

Проаналізувавши відповіді дітей під час проведення методики «Сходишки», отримано результати, що відображені на рисунку 3.2.

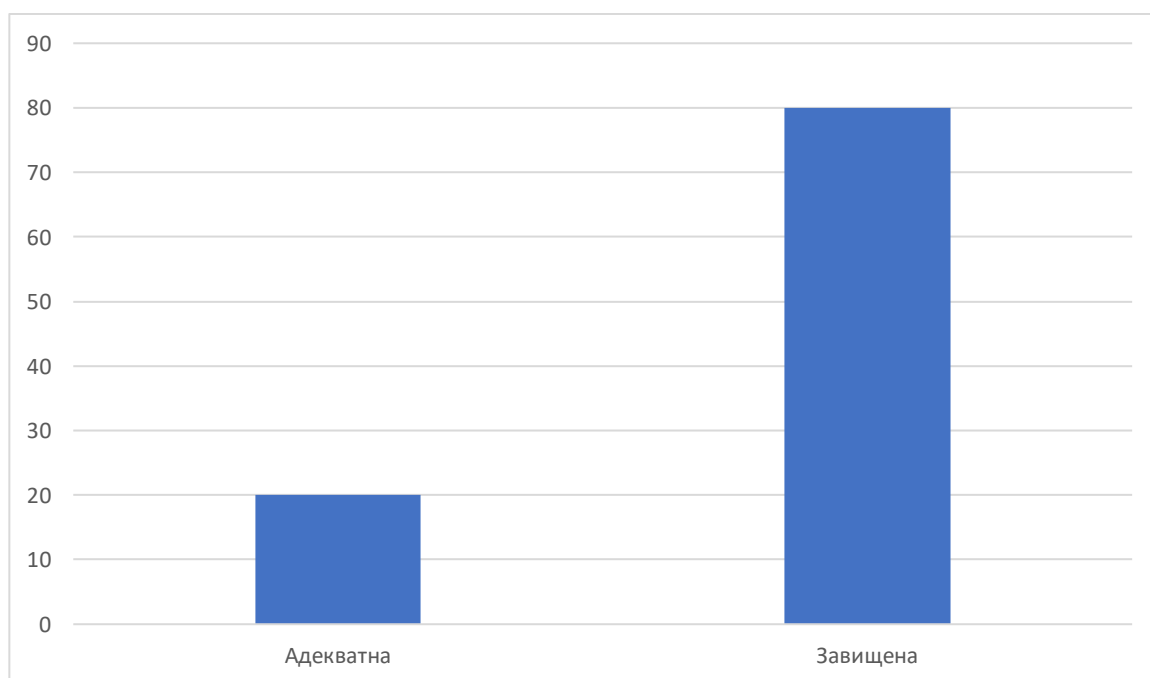


Рис. 3.2. Відсоткове співвідношення самооцінки дітей, у %

На цьому рисунку видно, що адекватна самооцінка виявлена у 80% дітей, неадекватна (завищена) у 20%.

На рис. 3.3. відображено частоту вибору сходинок дітьми (оцінювання самого себе).

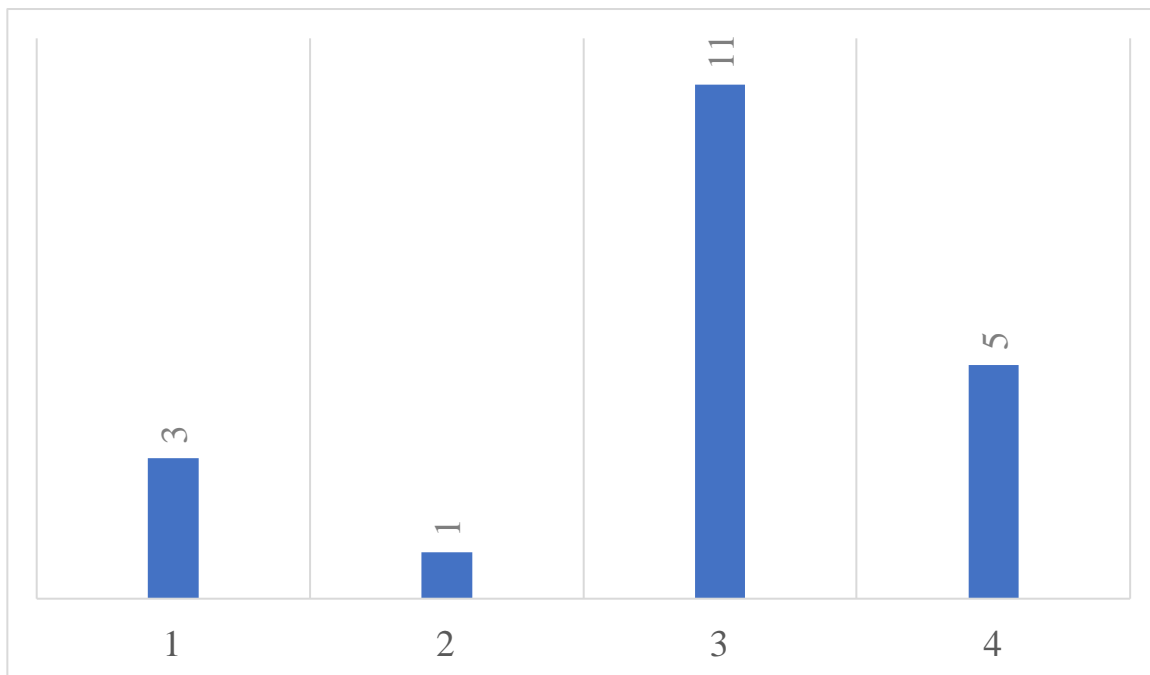


Рис. 3.3. Оцінювання дитиною самої себе

На цьому рисунку зображено сім щаблів і кількість дітей, які обирають той чи інший щабель, відповідаючи на запитання щодо таких характеристик, як «добрий - злий», «розумний - дурний», «сильний - слабкий», «найстаранніший - найнедбаліший». Варто зазначити, що чим вищий щабель, тим більш високо оцінює себе дитина. Низькі щаблі (5, 6, 7) свідчать про занижену самооцінку. За підсумками цього дослідження жодної заниженої самооцінки зафіксовано не було. Усі відповіді дітей було зафіксовано й обчислено середню оцінку, яку дитина ставить собі. Цей малюнок показує те, що 3 дитини обирають третій щабель, що є ознакою адекватної самооцінки. 1 дитина поставили себе на другий щабель. Вибір дитиною другого або третього ступеня свідчить про наявність адекватного типу самооцінки.

3 дитини обрали перший ступінь, що є показником завищеної самооцінки, у разі ж якщо дитина під час відповіді ґрунтується на думці мами, самооцінка і зовсім є неадекватно завищеною.

5 дітей обрали 4 щабель, тобто середній, який говорить про те, що самооцінка даної дитини є ні заниженою, ні завищеною, а наближена до адекватної самооцінки.

3.4 Математико-статистичний аналіз впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій

Для тестування основної гіпотези були виміряні коефіцієнти рангової кореляції Спірмена між показниками батьківського ставлення і показниками самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Результати представлені у таблиці 2.8.

Таблиця 3.8.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між показниками материнського ставлення і показниками самооцінки дітей молодшого шкільного віку

Виявлені взаємозалежності між параметрами у дітей молодшого шкільного віку та їхніх матерів		Методика «Сходінки»
Опитувальник батьківського ставлення А. Я. Варги, В. В. Століна	Прийняття - відторгнення	0,54***
	Кооперація	0,45**
	Гіперсоціалізація	-0,41**
Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової	Здатність сприймати дитину	0,55***
	Безумовне прийняття	0,45**
	Ставлення до себе як до батьків	-0,51***
	Переважаючий емоційний фон взаємодії	-0,70***
	Надання емоційної підтримки	0,46**

Примітка:

** - значущий кореляційний зв'язок (95%);

***- високозначущий кореляційний зв'язок (99%)

Виявлено прямий позитивний значущий кореляційний зв'язок між здатністю матерів сприймати дитину (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (0,55; 99%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні рівня матері сприйняття у молодших школярів посилюється рівень самооцінки.

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між ставленням до себе як до батьків (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (-0,51; 99%).

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між переважаючим емоційним фоном взаємодії (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (-0,70; 99%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні негативного емоційного фону взаємодії між матерями та дітьми, у останніх знижується рівень самооцінки.

Виявлено прямий позитивний значущий кореляційний зв'язок між наданням емоційної підтримки (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (0,46; 95%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні емоційної підтримки молодших школярів, підвищується рівень самооцінки.

Таблиця 3.9.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між показниками батьківського ставлення і показниками емоційної самоідентифікації дітей молодшого шкільного віку

Виявлені взаємозалежності між параметрами у дітей молодшого шкільного віку та їхніх батьків		Методика «Сходінки»
Опитувальник батьківського ставлення А.	Прийняття - відторгнення	-0,45**
	Кооперація	0,65***

Я. Варги, В. В. Століна		
Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової	Здатність сприймати дитину	0,49***
	Почуття, що виникають у батька у взаємовідносинах з дитиною	-0,68***
	Переважаючий емоційний фон взаємодії	-0,36**
	Орієнтація на стан дитини при побудові взаємодії	-0,47**

Примітка:

** - значущий кореляційний зв'язок (95%);

***- високозначущий кореляційний зв'язок (99%)

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між прийняттям-відторгненням батьків і рівнем самооцінки (-0,45; 95%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні прийняття-відторгнення батьків, у молодших школярів знижується рівень самооцінки.

Виявлено прямий позитивний значущий кореляційний зв'язок між соціальною бажаністю батьків (кооперація) і рівнем самооцінки (0,65; 99%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні соціальної бажаності батьків, у дітей молодшого шкільного віку підвищується рівень самооцінки.

Виявлено прямий позитивний значущий кореляційний зв'язок між здатність батьків сприймати дитину (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та самооцінкою дітей молодшого шкільного віку (0,49; 95%). Такий взаємозв'язок встановлює, що при зростанні здатності батьків сприймати дитину, у дітей молодшого шкільного віку підвищується рівень самооцінки.

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між почуттям, що виникають у батька у взаємовідносинах з дитиною (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (-0,68; 99%). Цей взаємозв'язок показує, що в разі

зростання негативного почуття у батька у взаємовідносинах з дитиною знижується рівень самооцінки.

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між переважаючим емоційним фоном взаємодії (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем емоційної самоідентифікації (-0,36; 95%). Цей взаємозв'язок показує, що при зростанні переважаючого негативного емоційного фону взаємодії у дітей молодшого шкільного віку знижується рівень самооцінки.

Виявлено зворотний негативний значущий кореляційний зв'язок між орієнтацією на стан дитини при побудові взаємодії (Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії Є. І. Захарової) та рівнем самооцінки (-0,47; 95%). Цей взаємозв'язок показує, що в разі зростання негативної орієнтації на стан дитини у дітей молодшого шкільного віку знижується рівень самооцінки.

Висновки до III розділу

Прийняття батьками є основою для розвитку безпечного емоційного зв'язку між батьками та дітьми, сприяє формуванню впевненості в собі та розвитку позитивного самовідчуття дитини. Кооперація між батьками та дітьми сприяє формуванню сильних, здорових та щасливих сімей, де кожен відчуває себе важливим і підтриманим. Симбіоз між батьками та дітьми є нормальною частиною взаємодії в сім'ї, проте важливо забезпечити баланс між близькістю та незалежністю, щоб дозволити кожній стороні розвиватися самостійно та здорово. Авторитаризна гіперсоціалізація означає, що виховання дитини відбувається в суворому, авторитарному стилі, а соціальне середовище надмірно впливає на формування її особистості.

Проведене дослідження дало можливість отримати наступні результати за методикою «Тест-опитувач батьківського ставлення (ОБС)» А. Варги і В. Століна: домінуючим типом батьківського ставлення є прийняття/відхилення (50%). Більшість батьків приймають своїх дітей такими, які вони є, з усіма їхніми особливостями, які позитивними, так і негативними; тип кооперація зафіксовано у 14% батьків, це свідчить про те, що не всі батьки розуміють важливість взаємодії, спрямованої на спільне досягнення цілей, розвиток взаєморозуміння та сприяння позитивному емоційному клімату в родині; тип «симбіоз» притаманний 16% батькам - це означає, що у батьків та дітей не розвинені глибокі та позитивні емоційні зв'язки; для 16% батьків характерна авторитарна гіперсоціалізація - це означає, що виховання дитини відбувається в суворому, авторитарному стилі, а соціальне середовище надмірно впливає на формування її особистості. Тільки 4% батьків притаманний тип «маленький невдаха», що свідчить про те, що батьки враховують індивідуальні потреби та можливості дитини, а також її вікові характеристики.

Проведене дослідження дало можливість отримати наступні результати за методикою «Опитувальник дитячо-батьківської емоційної взаємодії» Є. І. Захарової: блоком чутливості, ми бачимо, що найнижчий показник – емпатія (можливо, низька здатність до співпереживання спричинена тим, що

зайнятість батьків своєю професійною діяльністю не дає їм змоги швидко і надовго включатися в життя дитини); аналізуючи показники емоційної сторони взаємодії батьків із дітьми за цим блоком, можна зазначити, що в середньому найнижчим показником є ставлення до себе як до батьків. Це свідчить про те, що батьки недооцінюють себе в цьому аспекті. Батьки не показують своїм дітям, що вони можуть відчувати, засмучуватися, любити, плакати. Аналіз розподілу результатів за блоком емоційного прийняття показує, що тут найнижчий показник - орієнтація на стан дитини. Дані свідчать про те, що батьки не вміють «зчитувати», адекватно сприймати емоційні стани своїх дітей, вибудовувати емоційний бік взаємодії стосунків із дитиною.

За методикою «Сходинки» встановлено такі результати: після опрацювання результатів було виявлено кількість дітей з певним рівнем самооцінки: 80% дітей мають адекватну самооцінку і 20% дітей з неадекватною (завищеною) самооцінкою. Цей результат можна вважати позитивним, оскільки він показує те, що більша частина дітей правильно оцінюють свої якості.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена сприяв встановленню прямих позитивних значущих зв'язків між прийняттям-відторгненням матерів і рівнем самооцінки дітей; між кооперацією матерів і рівнем самооцінки; між здатністю матерів сприймати дитину та рівнем самооцінки; між наданням емоційної підтримки та рівнем самооцінки; зворотніх негативних значущих кореляційний зв'язок між гіперсоціалізацією матерів і рівнем самооцінки; між ставленням до себе як до батьків та рівнем самооцінки; між переважаючим емоційний фонем взаємодії та рівнем самооцінки.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена сприяв встановленню прямих позитивних значущих зв'язків між соціальною бажаністю батьків (кооперація) і рівнем самооцінки; між здатністю батьків сприймати дитину та рівнем самооцінки; негативних значущих кореляційних зв'язків між прийняттям-відторгненням батьків і рівнем самооцінки; між почуттям, що виникають у

батька у взаємовідносинах з дитиною та рівнем; зв'язок між переважаючим емоційний фоном взаємодії та рівнем самооцінки.

Слід виділити статистично значущий взаємозв'язок стилю «Контроль» і самооцінки дітей. Проаналізувавши ці дані, можна зробити висновок: середній рівень контролю з боку батьків є одним із чинників, що призводить до формування адекватної самооцінки, тобто має позитивний вплив на формування самооцінки та поведінкових стратегій дітей молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного теоретико-емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки щодо його основних завдань:

1. Проведений теоретичний аналіз проблеми впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на формування самооцінки та поведінкових стратегій дав можливість встановити, що відносини між батьками та дітьми є одними з найбільш впливових, важливих і значущих стосунків у житті людини. Дитячо-батьківська взаємодія - це процес взаємодії та комунікації між дітьми та їхніми батьками або опікунами. Якщо батьки створюють позитивну та емоційно підтримуючу атмосферу вдома, це сприяє емоційному розвитку дітей. Емоційна взаємодія може включати в себе вираження любові, підтримки, розуміння та співчуття. Взаємодія між батьками і дітьми має значущий вплив на розвиток дітей, їхнє емоційне благополуччя та взаємини в майбутньому. Окрім цього, дитячо-батьківська взаємодія впливає на адаптацію дитини в соціальному середовищі. Якщо ця взаємодія позитивна та підтримуюча, вона може сприяти успішній соціальній адаптації дитини.

Визначено психологічні особливості розвитку емоційного потенціалу в молодшому шкільному віці. В молодшому шкільному віці відбуваються важливі зміни в емоційному розвитку дитини. Молодші школярі починають активно формувати свою емоційну сферу, вивчаючи та розпізнаючи різні емоції. Діти вчаться самостійно регулювати свої емоції, вчитися справлятися з різними ситуаціями. В дітей молодшого шкільного віку розвивається здатність сприймати та розуміти емоції інших людей, що важливо для формування соціальних навичок. У дітей розвивається здатність до емпатії та співпереживання, що дозволяє дитині краще розуміти почуття інших. Дитина встановлює емоційні зв'язки з батьками, вчителями та іншими дорослими, що впливає на її внутрішній світ та психічний стан. Водночас розвивається взаємодія з однолітками та формування емоційних зв'язків у групі, що є важливим для соціального розвитку. Виникає осмислена емоційна самооцінка, важлива для становлення позитивного відношення до себе. Діти молодшого

шкільного віку вчаться більш глибоко розуміти свої власні емоції та визначає їхні причини.

Описано роль емоційного потенціалу сім'ї у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку. Емоційний потенціал сім'ї відіграє значущу роль у формуванні самооцінки та поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку. Емоційний потенціал сім'ї визначається емоційною атмосферою вдома, яка включає в себе взаємини між членами сім'ї, їх емоційні реакції, вираження любові та підтримки. Емоційна підтримка та позитивні взаємини в сім'ї сприяють формуванню позитивної самооцінки у дитини. Вона вчиться розуміти свої почуття та переконуватися у власній цінності. Сімейна емоційна атмосфера впливає на те, як дитина вчиться регулювати свої емоції. Позитивні приклади та підтримка допомагають їй розвивати ефективні стратегії саморегуляції. Сім'я виступає першим соціальним оточенням для дитини. Якщо вона виростає у емоційно насиченому середовищі, це сприяє формуванню навичок соціальної взаємодії та емпатії. Сприятлива емоційна атмосфера в сім'ї створює відчуття емоційної безпеки, що є ключовим для психологічного благополуччя та впевненості дитини. Діти, які виростають у сім'ях з позитивним емоційним потенціалом, можуть краще переживати стресові ситуації, більше схильні до адаптації та подолання труднощів.

Емоційний потенціал сім'ї має значущий вплив на формування поведінкових стратегій дитини молодшого шкільного віку. Дитина повинна відчувати, що вона об'єкт любові та підтримки в сім'ї. Безпечне емоційне середовище стимулює формування позитивних поведінкових стратегій та впливає на віру в себе та свої можливості. Якщо в сім'ї встановлено позитивний зразок адекватної емоційної реакції на стресові ситуації, це сприяє формуванню позитивних стратегій у дитини. Спілкування з родинними членами надає дитині можливість розвивати соціальні навички та вчитися ефективно взаємодіяти з іншими. Емоційний потенціал сім'ї сприяє встановленню цінностей та переконань, які визначають позитивні орієнтації

та стандарти поведінки дитини. Сім'я є важливим фактором у формуванні особистої ідентичності дитини, і її емоційний потенціал може визначати, наскільки позитивно дитина сприймає себе та інших. Загальносімейний емоційний клімат визначає, наскільки дитина відчуває підтримку, безпеку та визнання у своєму оточенні, що впливає на формування її поведінкових стратегій.

2. На підставі проведеного емпіричного дослідження нами були отримані наступні результати: У разі зростання прийняття-відторгнення матерів, соціальної бажаності матерів, у молодших школярів підвищується рівень самооцінки. У разі зростання позитивного ставлення дитини до членів сім'ї, потреби дитини в контактах із батьками дитини в контактах із батьками, гіпер- та гіпоопіки батьків, у молодших школярів підвищується рівень самооцінки. У разі зростання гіперсоціалізації матерів, потреби дитини в уникненні контакту з батьками, авторитарності батьків, за конфліктності спрямованої на дитину, у дітей знижується рівень самооцінки.

При зростанні прийняття-відторгнення батьків, зростанні конфліктності спрямованої на дитину, зростанні авторитарності батьків, зростанні гіпоопіки батьків, симбіозі батьків, стилю ставлення маленький невдаха у батьків, потреби дитини в уникненні контакту з батьками, емоційно-відторгнених стосунків батьків із дитиною, у молодших школярів знижується рівень самооцінки. У разі зростання соціальної бажаності батьків, позитивного ставлення дитини до членів сім'ї, гіперсоціалізації батьків, у дітей молодшого шкільного віку підвищується рівень самооцінки.

На основі результатів, отриманих у процесі проведення з дітьми методики «Сходінки», було виявлено, що адекватна самооцінка зафіксована у 80 дітей, неадекватна (завищена) у 20% дітей. Після проведення з батьками методики «Опитувальник батьківського ставлення» вдалося виявити використовувані стилі виховання, як за адекватної, так і за неадекватної самооцінки їхніх дітей. У разі неадекватної самооцінки дітей найчастіше використовуваним стилем виховання батьків виступає «Ставлення до невдач

дитини» (низькі бали за цією шкалою), у батьків дітей з адекватною самооцінкою найпоширенішим стилем виховання виявився також стиль «Ставлення до невдач дитини» (низькі бали за цією шкалою). Також було проаналізовано результати стилів виховання батьків дітей двох груп (з адекватною і неадекватною самооцінкою). Найголовнішою відмінністю у використанні стилів між батьками цих груп є стиль «контроль» (високі бали за цією шкалою), який використовують на 15% більше батьків дітей із неадекватною самооцінкою, ніж батьки дітей з адекватною самооцінкою.

3. Встановлено існування впливу дитячо-батьківської емоційної взаємодії на самооцінку та поведінкові стратегії дітей молодшого шкільного віку. Було виявлено статистично значущий взаємозв'язок стилю «Контроль» і самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Проаналізувавши ці дані, можна зробити висновок: середній рівень контролю з боку батьків є одним із чинників, що призводить до формування адекватної самооцінки, тобто має позитивний вплив на формування самооцінки дітей та поведінкових стратегій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортнік Н. Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку молодших школярів. Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ. 2020. №15. С. 18-25.
2. Білоус О. В. Вікова психологія: Навчальний посібник. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. – 108 с.
3. Білоусова Н. М. Психологічні чинники розвитку почуття власної гідності у молодшому шкільному віці. Автореф. дис...канд. психолог. наук. Київ: Національний університет імені М. П. Драгоманова. 2012. 24 с.
4. Буркова Л. В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах: монографія. Київ: Інформаційні системи, 2010. 278 с.
5. Булгакова О. Ю., Азаркіна О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. 2020. №3. С. 100-103.
6. Варга В. С. Адаптація до шкільного середовища дітей молодшого шкільного віку: опис корекційної програми. Актуальні проблеми психології. 2019. №47. С. 56-67.
7. Вовк В. В. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2019». XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених (2019). С. 283-287.
8. Гарн А. С., Меттьюз М. С., Джолли Дж. Л. (2010). Вплив батьків на академічну мотивацію обдарованих учнів: перспектива теорії самовизначення. Gift. ChildQ. 2010. №54. С. 263-272.
9. Гуртовенко Н. Теоретичні основи дослідження проблеми корекції емоційної сфери в молодшому шкільному віці. Вісник Національного університету оборони України. 2021. №25. С. 44-50.

10. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. : ТОВ «Задруга», 2017. 360 с.
11. Гончар Л. В. Виховний потенціал сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Актуальні питання гуманітарних наук 2019. №1.23. С. 132-136.
12. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
13. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. КД Ушинського. 2011. №11-12. С. 262-271.
14. Журавльова Л. П., Шпак М. М. Саморегуляція в структурі емоційного інтелекту молодших школярів. Педагогічний процес: теорія і практика (серія: психологія). 2016. №3 (54). С. 52-57.
15. Зобенько Н. А. Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту учнів в освітньому процесу сучасної початкової школи. Імідж сучасного педагога. 2023. №2(209). С. 99-107.
16. Карпенко А. О. Дитячо-батьківські стосунки як складова розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку. Синергетичний підхід до проєктування життєвого простору особистості : зб. наук. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. онлайн-конф. (27-28 квітня 2021 р., м. Полтава). Полтава, 2021. С. 108-112.
17. Кримова Н. О. Вплив кількості дітей у родині на дитячо-батьківські відносини та обумовлення особистісних особливостей дитини. Педагогічний альманах. Актуальні проблеми дошкільної освіти : теорія та практика : матеріали II Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених (04 листопада 2022 року). Вип. 2. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. С. 178-183.

18. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. для вчителів початкової школи. Тернопіль : Астон, 2020. 192 с.
19. Комарівська Н. О. Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2016. №46. С. 30-33.
20. Конотопова А. Ю., Зобенько Н. А. Вплив сім'ї на емоційну сферу дитини молодшого шкільного віку. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка–2019»/XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2019. С. 295-296.
21. Крюкова Л. В. Критерії формування особливостей емоційної сфери молодшого школяра. Психологія: реальність і перспективи. 2017. №8. С. 133-137.
22. Криворучко Т. І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. Медсестринство, 2015. №4. С. 19-22.
23. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник. Вид. 2-ге виправл. Ужгород: видавництво Олександри Гаркуші. 2012. 616 с.
24. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України: зб. матеріалів всеукраїнського круглого столу (Київ, 17 квітня 2018 р.). Київ: КНУБА, 2018. С. 164-168.
25. Липовенко Т. В. Виховний потенціал сім'ї. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Вінниця, 29-30 листопада 2018 р.). – Вінниця: «Твори», 2018. С. 148-151.
26. Лисенко М. М. Методичні рекомендації з навчальної дисципліни «Вікова психологія» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)

рівня зі спеціальності 053 Психологія Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2020. 113 с.

27. Маляр О. І. Психологічний вплив сім'ї та школи на розвиток довірливості емоційної регуляції у дітей молодшого шкільного віку. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : збірник наукових праць. – Вип. 8 / Ред. кол. : Євтух В.Б. (відп. ред.) – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 213-220.

28. Максимець С. М. Психолого-педагогічні стилі виховання дітей в сім'ї. Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти, збірник науково-методичних праць / за заг. ред. В.Є. Литнєва. Н.Є. Колесник, Т.В. Наумчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. С.

29. Мірошниченко М. О., Федаренко А. Ф. Специфіка розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку. Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 25 квітня 2023 р.) / Ред. колегія: Л.Котлова, С.Дмитрієва, С.Максимець / М-во освіти і науки України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, соц.-псих. факультет. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023.

30. Мельник О. М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020 р. № 73. Т. 1. С. 128-133.

31. Мелоян, А. Е., Новиченко І. С. Дитячо-батьківські стосунки як фактор розвитку емпатії у молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. №4 (2). С. 75-80.

32. Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Магдисюк Л. І., Дучимінська Т. І. Психологія молоді сім'ї : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.

33. Опитувальник дитяче-батьківських емоційних взаємовідносин (ОДБЕВ) Є. І. Захарової. URL: <https://uanp.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/ODBEV.pdf>
34. Панка В. Г. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. 102 с.
35. Петрунько О.В. Батьки і діти: типові помилки виховання // Практичний психолог: дитячий садок, 2014. № 4. С. 25-32.
36. Портницька Н. Ф., Чупріна С. А. Образ ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків. Молодий вчений. 2017. №4(44). С. 255-259.
37. Портницька, Н. Ф. Дитячо-батьківські стосунки як чинник розвитку здібностей: ретроспективна рефлексія. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. ГС Костюка НАПН України. 2017. №6.13 (2017): 145-152.
38. Примак Ю. В. Дитячо-батьківські та сиблінгові стосунки в нуклеарній сім'ї. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2015. №126. С. 133-137.
39. Прядко О. М. Розвиток емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку. Наукові записки. 2021. №195. С. 110-114.
40. Руденок А., Ільницька І. Проблема дитячо-батьківських відносин у зарубіжній і вітчизняній психології. Scientific Collection «InterConf». 2022. №131. С. 82-85.
41. Савонова Г. І. Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти. Лисичанськ, 2021. 70 с.
42. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. Наука – практиці. 2014. №12(31). С. 12-16.
43. Славіна Н. С. Вплив особливостей сімейних відносин на емоційну сферу дитини. Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ : Міленіум, 2006. №. 27. 536 с.

44. Субашкевич І. Р. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин. Габітус. 2021. №23. С. 213-216
45. Сулімова А. В. Психологічні особливості впливу сім'ї на почуттєво-емоційну сферу підлітка. Наука і навчальний процес. Наука і навчальний процес. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції: «Проблеми надання вищої освіти особам з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору» / За заг.ред. Г.В. Давиденко. Вінниця : Вінницький інститут Ун-ту «Україна», 2016. С. 141-144.
46. Тарасюк Л. Стилі батьківського виховання як чинник формування міжособистісної взаємодії дітей у дошкільному віці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». 2014. №26. С. 125-127.
47. Тест-опитувач батьківського ставлення А. Я. Варга, В. В. Столін. URL: <https://psymag.info/tests/test-opituvach-batkiivskogo-stavlennya-a-ya-varga-v-v-stolin-1674945743/>
48. Терещенко М. В., Шапошніков А. Д. Вплив ілюзорної картини світу на дитячо-батьківські стосунки. Актуальні проблеми психології. 2015. № 21 С. 284-293.
49. Тернопільська В. І. Особливості виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2014. №82. С. 66-71.
50. Трофаїла Н. Д. Дитячо-батьківські відносини в молодшому шкільному віці. ерші спроби пошуку в науковому просторі : зб. матеріалів 19-го Всеукр. студ. наук.-практ. конф. «Особливості організації життєдіяльності дитини у сучасному дошкіллі» (м. Умань, 29 квіт. 2021 р.) / [голов. ред.: Іщенко Л. В., Кушнір В. М. ; відп. за вип.: Карнаух Л. П., Залізник А. М., Слатвінська А. А. Умань : Візаві, 2021. 207 с.
51. Трофаїла Н. Д. Вплив сім'ї на емоційне благополуччя дитини. 2015. URL: dspace.udpu.edu.ua

52. Фролова Л. Б. Корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. №4. С. 223-227
53. Харченко Н. А., Кишмар В. М. Особливості сімейного виховання в період адаптації дитини до школи. Психологічний журнал. 2021. №6. С. 62-67.
54. Харченко С. В. Вплив чинника батьківської родини на рівень соціального інтелекту особистості. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №5. С. 75-80.
55. Цавалюк Т. Особливості формування інтелектуальних почуттів у старшому дошкільному віці та у молодшому шкільному віці в процесі навчальної діяльності. Молодь і ринок. 2015. №9. С. 153-157.
56. Цуркан Т. Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. Наука і освіта. 2015. №3. С. 120-125.
57. Цурка О. Емоційний розвиток дітей. Як батьки можуть допомогти і не нашкодити. 2018. URL: <https://nus.org.ua/view/emotsijnyj-rozvytok-ditej-yak-batky-mozhut-dopomogty-i-ne-nashkodyty/>
58. Щербакова І. М. Духовний потенціал сімейного виховання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. №9. С. 451-457.
59. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України. Том ІХ. 2016. №9. С. 589-598.
60. Яцишина А. М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Одеса, 2021. 248 с.
61. Afifi T. D., Granger D. A., Denes A., Joseph, A., & Aldeis, D. (2011). . Communication Monographs, 78, 273–295.

62. Babin E. A., Palazzolo K. E. (2012). *Journal of Family Communication*. 2012. 12, 4–21.
63. Colaner C. W., Rittenour, C. E. *Communication Quarterly*. 2015. 63, 81–98.
64. Chandler M., Heffer, R., Turner E. The Influence of Parenting Styles, Achievement Motivation, and Self-Efficacy on Academic Performance in College Students». *Journal. College Student Development*. 2009. №50. 337-346.
65. Cherry K. Emotional Intelligence: How We Perceive, Evaluate, Express, and Control Emotions. 2023. URL: <https://www.verywellmind.com/what-is-emotional-intelligence-2795423>
66. Floyd K., Morman, M. T. Introduction: On the breadth of the family experience. In K. Floyd & M. T. Morman (Eds.), *Widening the family circle: New research on family communication* (2d ed., pp. xiii–xix). Thousand Oaks, 2014. CA: SAGE.
67. Kranstuber Horstman H., Hays A. Maliski R. Parent-Child Interaction. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/308021134_Parent-Child_Interaction
68. Kranstuber H., Carr K., Hosek A. *Communication Education*. 2012. №61, 44–66.
69. Koenig Kellas, J., Kranstuber Horstman H. (2015). Communicated narrative sense-making: Understanding family narratives, storytelling, and the construction of meaning through a communicative lens. In L. H. Turner & R. West (Eds.)2015. *The Sage handbook of family communication* (2d ed., pp. 76–90).
70. Li P. 4 types of Parenting Styles. 2023. URL: <https://www.parentingforbrain.com/4-baumrind-parenting-styles/>
71. Morman M. T., Whitely, M. *Journal of Family Communication*, 2012. 12, 22–39.
72. Morr Serewicz, C. M. *Journal of Family Communication*. 2013. 13, 2–5.

73. Morin A. The 4 Types of Parenting Styles and How Kids Are Affected. 2022. URL: <https://www.verywellfamily.com/types-of-parenting-styles-1095045>
74. Pellerone, M., Ramaci, T., Parrello, S., Guariglia, P., & Giaimo, F. (2017). Psychometric properties and validation of the Italian version of the family assessment measure third edition–short version –in a nonclinical sample. *Psychol. Res. Behav. Manag.*, 10, 69-77.
75. Rafaila E. Primary School Children’s Emotional Intelligence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2015. №26. 163-167
76. Soliz J., Colaner, C. W. (2015). Familial solidarity and religious identity. In L. H. Turner & R. West (Eds.), *The Sage handbook of family communication* (2d ed., pp. 401–417).
77. Thorson A. R., Kranstuber Horstman, H. *Journal of Family Communication*. 2014. 14, 53–71.
78. Terrence Sanvictores; Magda D. Mendez. Types of Parenting Styles and Effects On Children. *StatPearls*. 2022. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK568743/>
79. Waldron V. R., Kloeber D., Goman C., Piemonte N., Danaher, J. *Journal of Family Communication*. 2014. 14, 374–397.
80. Xiuman L. The Impact of Parent-Child Interaction on the Mental Health of College Students. *Proceedings of the 2023 9th International Conference on Humanities and Social Science Research (ICHSSR 2023)*. 9 September 2023. ASSEHR 765, pp. 1230–1234.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест-опитувач батьківського ставлення А. Я. Варга, В. В. Столін.

Біля кожного питання поставте чи ви згодні з ним чи ні.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я рахую своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мене здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше утримувати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття позитиву.
7. Хороші батьки захищають дитину від складнощів життя.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущання з дитини приносить користь.
11. Я відчуваю злість до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що інші діти насміхаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які крім засудження нічого неварті.
15. Для свого віку моя дитина дещо незріла.
16. Моя дитина веде себе погано спеціально.
17. Моя дитина вбирає в себе усе погане як «губка».
18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину варто тримати у жорстких рамках, тоді з нього щось виросте.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас.
21. Я приймаю участь у вихованні своєї дитини.
22. До моєї дитини липне усе дурне.
23. Моя дитина не досягне успіху у житті.
24. Коли у компанії знайомих говорять про дітей, мені трішки соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як мені хотілося б.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з його однолітками, вона мені здається зрілішою.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Я часто жалію про те, що моя дитина дорослішає і згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому відношенні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього, що не вдалося мені.
31. Батьки повинні підлаштовуватися до дитини, а не тільки потребувати це від неї.
32. Я намагаюся виконувати усі прохання моєї дитини.
33. При вирішенні сімейних проблем варто прислухатися до думки дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона права.
36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я відчуваю до дитини дружні почуття.
38. Я завжди рахуюся з дитиною.

39. Основна причина прихотів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
40. Не можна нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.
41. Саме головне, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.
42. Інколи мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я розділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести з себе будь-кого.
45. Я розумію незадоволення своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне нервування.
48. Строга дисципліна у дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу власну дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків ніж досягнень.
53. Я розділяю захоплення дитини.
54. Моя дитина не може працювати самостійно, а якщо працює, то не так.
55. Моя дитина виросте не прилаштована до життя.
56. Моя дитина подобається такою, яка є.
57. Я добре слідкую за здоров'ям дитини.
58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від своїх батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини.
61. Бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються батькам.

1. **прийняття** – **уникнення:**
3,4,8,10,12,14,15,16,18,20,24,26,27,29,37,38,39,40,43,42,44,45,46,47,49,
52,53,55,56,60.
2. **образ соціальної бажаності поведінки:** 6,9,21,25,31,34,35,36.
3. **симбіоз:** 1,5,7,28,32,41,58.
4. **авторитарна гіперсоціалізація:** 2,19,30,48,50,57,59.
5. **маленьк «неудачник»:** 9,11,13,17,22,28,54,61.

Аналіз

1. «Прийняття-відштовхування».

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою яка вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація».

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі

здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу и самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз».

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація».

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. «Маленький невдаха».

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

ДОДАТОК Б

Опитувальник емоційних відносин у сім'ї. Розроблений Є.І. Захаровою

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

П.І.Б заповнювача:

Вік заповнювача:

П.І.Б дитини:

Вік дитини:

Дата обстеження:

Інструкція

Шановні батьки!

Оцініть справедливість наступних тверджень, використовуючи п'ятибальну шкалу:

5 - абсолютно вірно; 4 - швидше за все це так; 3 - в деяких випадках вірно; 2 - не зовсім вірно; 1 - абсолютно невірно.

Текст опитувальника ОДБЕВ:

№ Питання Кількість

балів

1. Я відразу помічаю, коли моя дитина засмучена.
2. Коли моя дитина ображається, то неможливо зрозуміти, з якої причини.
3. Коли моїй дитині боляче, мені здається, що я теж відчуваю біль.
4. Мені часто буває соромно за мою дитину.
5. Що б не зробила моя дитина, я буду її любити.
6. Виховання дитини - складна проблема для мене.
7. Я рідко підвищую голос.
8. Якщо часто обіймати і цілувати дитину, то можна її розпестити і зіпсувати її характер.
9. Я часто даю зрозуміти моїй дитині, що вірю в її сили.
10. Поганий настрій моєї дитини не може бути виправданням її непослуху.
11. Я легко можу заспокоїти мою дитину.
12. Почуття моєї дитини для мене загадка.

13. Я розумію, що моя дитина може грубити, щоб приховати образу.
14. Часто я не можу розділити радість моєї дитини.
15. Коли я дивлюся на свою дитину, то відчуваю любов і ніжність, навіть якщо вона «погано поводитьсь».
16. Я багато хотів (ла) би змінити у своїй дитині.
17. Мені подобається бути матір'ю (батьком).
18. Моя дитина рідко спокійно реагує на мої вимоги.
19. Я часто гладжу мою дитину по голові.
20. Якщо у дитини щось не виходить, вона повинна впоратися з цим самостійно.
21. Я чекаю поки дитина заспокоїться, щоб пояснити їй, що вона не права.
22. Якщо моя дитина розбалували, я вже не можу його зупинити.
23. Я відчуваю ставлення моєї дитини до інших людей.
24. Часто я не можу зрозуміти, чому плаче моя дитина.
25. Мій настрій часто залежить від настрою моєї дитини.
26. Моя дитина часто робить речі, які сильно мені докучають.
27. Ніщо не заважає мені любити свою дитину.
28. Я відчуваю, що завдання виховання занадто складна для мене.
29. Ми з моєю дитиною приємно проводимо час.
30. Я відчуваю роздратування, коли дитина буквально «липне» до мене.
31. Я часто кажу дитині, що високо ціную її старання і досягнення.
32. Навіть коли дитина втомилася, вона повинна довести розпочату справу до кінця.

33. У мене виходить налаштувати дитину на серйозні заняття.
34. Часто моя дитина здається мені байдужою, і я не можу зрозуміти, що вона відчуває.
35. Я завжди розумію, чому моя дитина засмучена
36. Коли у мене гарний настрій, капризи дитини не можуть зіпсувати його.
37. Я відчуваю, що моя дитина любить мене.
38. Мене пригнічує, що моя дитина росте зовсім не такою, якою мені хотілося б.
39. Я вірю, що можу впоратися з більшістю ситуацій і проблем у вихованні моєї дитини.
40. Часто у нас з дитиною виникає взаємне невдоволення.
41. Мені часто хочеться взяти дитину на руки.
42. Я не захожую дрібні успіхи дитини. Це може її розпестити.
43. Марно вимагати щось від дитини, коли вона втомилася.
44. Я не можу змінити поганий настрій дитини.
45. Досить тільки подивитися на дитину, щоб відчути її настрій.
46. Часто радість дитини здається мені безпричинної.
47. Я легко “заражаюся” веселощами моєї дитини
48. Я дуже втомлююся від спілкування зі своєю дитиною.
49. Я багато прощаю своїй дитині через любов до неї.
50. Я знаходжу, що я набагато менше здатна добре піклуватися про свою дитину, ніж я очікувал (а).
51. У мене часто виникають спокійні, теплі стосунки з моєю дитиною.
52. Я рідко саджу дитину до себе на коліна.
53. Я часто хвалю свою дитину.

54. Я ніколи не порушую розпорядок дня своєї дитини.
55. Коли моя дитина втомилася, я можу переключити її на більш спокійне заняття.
56. Мені важко зрозуміти бажання моєї дитини.
57. Я легко можу здогадатися, що турбує мою дитину.
58. Іноді я не розумію, як дитина може засмучуватися через такі дрібниці.
59. Я отримую задоволення від спілкування із своєю дитиною.
60. Не завжди легко прийняти мою дитину такою, якою вона є.
61. Мені вдається навчити дитину, що і як робити.
62. Наші заняття з дитиною часто закінчуються сваркою.
63. Моя дитина любить до мене притискатися.
64. Я часто буваю суворі (суворим) зі своєю дитиною.
65. Краще відмовитися від відвідування гостей, коли дитина «не в дусі».
66. Коли дитина засмучений і їй важко заспокоїтися, мені буває важко допомогти їй.

ДОДАТОК В

Методика «Сходінки»

Вивчення динаміки самооцінки.

Хід виконання

Дитині показують намальовані на папері 7сходинок , де середня сходинка має форму майданчика і пояснюють завдання: «На трьох нижніх сходинках знаходяться погані діти (чим нижче, тим гірші), на майданчику - не погані і не гарні, а на трьох верхніх сходинках - гарні діти(чим вище, тим краще)». Кожна сходинка має, тим самим, певну змістову характеристику. Дитина повинна поставити себе на одну зі сходинок і обґрунтувати свій вибір.

Інструкція для дитини

Психолог говорить: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходинках, то на трьох верхніх сходинках опиняться хороші діти: добрі, розумні, сильні, слухняні - чим вище, тим краще. Так на сходинці 1 знаходяться просто гарні діти, на сходинці 2 - дуже гарні, на сходинці 3 - найкращі.

Ти знаєш, що є дуже гарні діти, є погані, є середні. Ось на цій драбинці (Показується листок паперу з намальованою драбинкою) середні діти знаходяться посередині, ось на цьому майданчику (показати майданчик). Ці діти не погані, і не гарні, а середні.

А на трьох нижніх сходинках знаходяться погані діти - чим нижче, тим гірші. Знизу від майданчика знаходяться погані діти, на 2 сходинці знизу - дуже погані, на 3 знизу - найгірші.

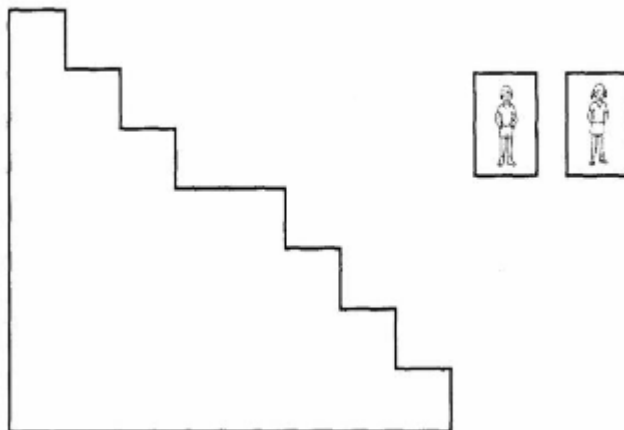
Зрозумів? Давай повторимо (повторюється з дитиною розташування сходинок).

А тепер постав себе на ту сходинку, яку ти, на твою думку, займеш. Покажи, куди б ти поставив себе, на яку сходинку?» Щоб легше було виконати завдання можна помістити на ту чи іншу сходинку картинку із зображенням хлопчика чи дівчинки.

- Чому ти поставив себе на цю сходинку?

Оцінювання результатів

Для дітей, які вступають у перший клас, характерна наявність високої позитивної самооцінки. У нормі дитина повинна ставити себе не нижче, ніж на другу сходинку зверху, тобто нормою є самооцінка в 6 балів. 7 чи 5 балів не є відхиленням від норми, а свідчать про дуже гарні чи просто добрі стосунки дитини в сім'ї й у дошкільному закладі.



Самооцінка від 1 до 3 балів, тобто віднесення дитиною себе до «поганих» дітей, є важливою ознакою неблагополучного соціального розвитку і, в першу

чергу, є показником несприятливого досвіду соціальних взаємодій. Швидше за все, негативна самооцінка пов'язана з неблагополучними сімейними відносинами чи негативним ставленням батьків до самої дитини або пов'язана з несприятливим досвідом спілкування дитини в дошкільному закладі. Необхідно з'ясувати конкретні причини негативної самооцінки, тому що на цій підставі можна прогнозувати успішність включення дитини в колектив класу і будувати програму корекції образу «Я» дитини.